Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi
Sayı 25 (Haziran 2025): 305-339
https://doi.org/10.21021/osmed.1586641

Frengi Hastalığının II. Meşrutiyet Yıllarının Fikri Atmosferinde Edindiği Konum [1908-1918]

Discussions on Syphilis in Turkey in the Intellectual Atmosphere of the Second Constitutional Years [1908-1918]

Ümüt Akagündüz*

Öz

Spirochaetales takımının, *Spirochaetaceae* familyasına ve *Treponema* cinsine ait gram negatif bakterilerden kaynaklanan *Treponema pallidium* bakterisinin neden olduğu frengi, tedavi edilmemesi durumunda kardiyovasküler sifilis, nörosifilis ve granülomatöz sifilisle birlikte kalp krizi, felç, zekâ kaybı, körlük ve sağırlıkla sonuçlanabilecek salgın bir hastalıktır. Hastalığın çıkış noktası olarak genellikle "Columbian Hipotezi" bağlamında XV. yüzyılın sonları gösterilse de "Pre-Columbian" ile "Unitarian" adlı iki hipotez daha vardır. Frengi bağlamında dikkat çeken özgün husus hastalığın yayılım hattının veba gibi salgın hastalıklardan farklı olarak "doğudan-batıya" doğru değil "batıdan doğuya" doğru olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde erken tarihlerden itibaren hastalık belgelere yansısa da 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 tarihli uzun soluklu savaşlara eklemlenen bürokratik ve lojistik kaygılar vilayetlerdeki görünümü belirginleştirmiştir. Kastamonu, Sinop ve Safranbolu başta olmak üzere Batı Karadeniz'de XIX. yüzyıl boyunca gücünü koruyan frengi, XX. yüzyılın başlarına da miras kalmıştır. Tarama modeli ve doküman analizi kullanılan bu nitel araştırmada frenginin mirasının 1908-1918 yılları arasında fikri atmosferde yarattığı çağrışım ve tartışmaların gün yüzüne çıkartılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede hastalığın yayılma kanalları, Anadolu ve köylerde frengi algılaması, toplumsal cinsiyet bağlamında fuhuş-frengi ilişkisi, tedavi tartışmaları ile halkı bilinçlendirme kaygıları dönemin meclis görüşmeleri ile gazete, dergi ve kitaplarına odaklanılarak açığa çıkartılmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında frengi üzerine gerçekleştirilen tartışmalar, kadının ötekileştirilmesinin yanında, pozitivist, neden-sonuç ilişkisi bağlamlı tespit ve çözüm odaklarının belirginleştiğini de göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Frengi, Fuhuş, Anadolu, Halk.

Abstract

Syphilis caused by gram-negative bacteria belonging to the order Spirochaetes, the family Spirochaete, and the genus Treponema is an epidemic disease that, if left untreated, can result in cardiovascular syphilis, neurosyphilis, and granulomatous syphilis, along with heart attack, stroke, loss of intelligence, blindness, and deafness. Although the winter point of the disease is usually shown in the late 15th century in the context of the Columbus Hypothesis, there were two more hypotheses called "Pre-Columbian" and Unitarian. The original point that draws attention in the context of syphilis is that the line of spread of the disease, unlike epidemic diseases such as the plague, is not from east to west but from west to east. Although the disease was reflected in documents from the early periods of the Ottoman Empire, the bureaucratic and logistical concerns added to the prolonged wars in 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856, and 1877-1878 clarified the appearance in the countryside. Syphilis, which maintained its power in the Western Black Sea region during the 19th century, especially in Kastamonu, Sinop, and Safranbolu, continued at the beginning of the 20th century. This qualitative research uses a survey model and document analysis to reveal the connotations and debates that the syphilis legacy created in the intellectual atmosphere between 1908-1918. Within this framework, the spread channels of the disease, the perception of syphilis in Anatolia and villages, the relationship between prostitution and syphilis in the context of gender, treatment discussions, and public awareness concerns were revealed by focusing on the parliamentary meetings and newspapers, magazines and books of the period. As a result of the evaluation of the findings, it was concretized that the perceptions of the period not only marginalized women but also provided a positivist, cause-effect, relationship-oriented accumulation of findings and solutions.

Keywords: Second Constitutional Era, Syphilis, Prostitution, Anatolia, Public.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi umutakagunduz1@gmail.com
Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 10
Başvuru / Submitted: 16 Kasım 2024 & Kabul & Accepted: 1 Şubat 2025
Atıf / Citation: Akagündüz, Ü. "Frengi Hastalığının II. Meşrutiyet Yıllarının Fikri Atmosferinde Edindiği Konum [1908-1918]", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 25 (2025): 305-339.

Published by Ottoman Civilization Studies, İstanbul, Türkiye
This is an open-access article under the CC BY 4.0 license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Giriş

Hastalıkların insanlık tarihindeki rolleri, tarihçilere toplumsal tarih bağlamında irdeleyebilecekleri zengin bir birikim sağlamaktadır. İnsana odaklanan sosyal bilimciler, doğa-insan ilişkisinin karşılıklı etkileşimini geçmiş-şimdiki zaman ölçeğinde inceleyip geleceğe yönelik çıkarımlarla desteklerken hastalıklardan kaynaklanan etki ve tepkileri de anlamlandırmaktadırlar. Salgın hastalıkların uygarlık sathındaki etkilerinin makro ve mikro ölçeklerde değerlendirilmesi toplumsal birimlerin çizgisel dönüşümüne odaklanmayı kolaylaştırmaktadır. *Treponema pallidiumdan* kaynaklanan frengi cinsel yolla, kan transfüzyonlarıyla ya da irsi yollarla yayılabilmektedir. *Spirochaetales* takımının, *Spirochaetaceae* familyasına ve *Treponema* cinsine ait gram-negatif bakterilerden kaynaklanan insan treponematosları "frengi", "yaws", "bejel" ve "pinta" adı verilen hastalıklara kaynaklık eder. Bunların her biri yaş, bölge, iklim ve lezyon farklılıkları göstermekle beraber küresel yayılımla sonuçlanan "frengidir". Birincil, ikincil, latent ve üçüncül olmak üzere dört evreden geçen frengi, ağrısız ülser biçimli başlangıçtan iç organları tehdit eden çok yönlü bir hastalığa dönüşebilir. Hastalıkla ilk temastan 3 ile 90 gün sonra enfeksiyon başlar. Genelde 45 gün süren ilk dönem *şankrın* boyu 0,3-3 cm arasında değişir. Şankr yoğunlukla cinsel organlarda olmak üzere vücudun farklı bölgelerinde izlenebilir. Tedavi edilmeyen lezyonlar 2-8 hafta arasında kendiliğinden iyileşir. Şankrın kaybolmasından 6-8 hafta sonra başlayan ikincil evrede deri döküntüleri başta olmak üzere "farenjit", "larenjit", "eklem-kemik ağrıları", "ateş" ve "kilo kaybı" görülür. Akut belirtilerin sonlanmasıyla canlı organizmaların varlığına rağmen dışsal belirtilerin görünmediği latent evresi başlar. İlk iki ve latent evresinde iyileştirilmeyen frengi hastalarının %35'inde ilk enfeksiyondan 1-20 yıl içinde üçüncül evre yani geç sifilis *gom* adı verilen tümör benzeri deri kabarcıklarıyla belirginleşir. Frenginin damar ve sinir sistemini etkilediği bu evrede *nörosifilis*, *kardiyovasküler sifilis* ve *granülomatöz sifilis* gelişerek kalp krizi, felç, körlük, sağırlık, kişilik değişiklikleri ve zekâ kaybı görülür.[1]

Frenginin zührevi, ahlaki ve ötekileştirici boyutları erken tarihlerden itibaren hastalığın başlangıç noktasını tartışılır kılmıştır. XV. yüzyılın sonlarındaki ilk dalga Sefared Yahudilerine bağlanırken "frengiye yakalanmak için Yahudilere dokunmanın yeterli olduğu" kanaati işlendi. 1530'larda Yahudi teorisinin işlevsizliği Amerika yerlilerinin hastalık bağlamında ötekileştirdi.[2] Sifilisin başlangıcı hakkındaki en yaygın teori, Kolomb'un mürettebatı tarafından Avrupa'ya ulaştırıldığıdır. Kolomb'un

[1] Frengi hastalığının gelişimi hakkında bkz. Jon Arrizabalaga, *Syphilis* Ed: Kenneth F. Kiple. (New York: Cambridge University Press, 2008); Dorothy H. Crawford, *Deadly Companions: How Microbes Shaped Our History* (New York: Oxford University Press, 2007); Lori E. Fantry, ve Edmund C. Tramont, "Treponema Pallidum (Syphilis)," *Antimicrobe* (2017); Giuseppe Ficarra ve Roman Carlos, "Syphilis: The Renaissance of an Old Disease with Oral," *Head and Neck Pathol* 3/3 (2009): 195-206; Lorenzo Giacani ve Sheilea A. Lukehart, "The Endemic Treponematoses," *Clinical Microbiology Reviews* 27/1 (2014): 89-115; Molly E. Kent ve Frank Romanelli, "Reexamining syphilis: an update on epidemiology, clinical manifestations, and management," *Ann Pharmacother* 42 (2008): 226-236; Carol Turkington, *Encyclopedia of İnfectious Diseases* (New York: Facts on File, 1998).

[2] Richard Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir* (İstanbul: Metis Yayınları, 2008), 200-201.

mürettebatından bir kısmının 1495 Fornova Muharebesine katılmış olma olasılığı frenginin Napoli Seferi boyunca yarattığı kaosu açıklamaktadır.[3] "Columbian Hipotezi" genel bir kabule ulaşsa da iki hipotez daha vardır. "Pre-Columbian Hipotezi'ne göre, Avrasya-Afrika hattında zaten bulunan frengi, cüzzam gibi lezyonlar bırakan hastalıklarla karıştırılmış olabilirdi. Örneğin, 1300-1450 yılları arasına tarihlenen İngiliz rahiplerinin iskeletlerinde, sifilis tahribatına benzer emareler belirlenmiştir.[4] Frengi mikrobunun insanla beraber evrimleştiğini savunan "Unitarian Hipotezi'ne" göreyse frengi treponematosları Kolomb öncesinde dünyanın her yerinde mevcuttu. VII. yüzyıla tarihlenen "Erken Bizans Dönemi" kadın iskeletlerinden birisinde frengi tahribatına ait izler söz konusudur.[5] Aslında insani hareketlilik ile coğrafi faktörler frengi ve benzeri cilt hastalıklarının dönüşerek yayılmalarına neden olmuştur. İlkel dönemlerdeki "cilt hastalıkları bağışıklığını" güçsüzleştiren giyinmek, örtünmek gibi uygulamalar da yeni hastalıklara kapı aralamış olabilirdi.[6] 1490'larda frenginin belirginleşen agresif-yıkıcı karakteri yüzyıllar boyunca Asya, Afrika, Avrupa hatlarında zararsız bir gelişim seyreden hastalığın ölümcül dönüşümüyle ilişkilendirilebilir.[7] "Uniterian Hipotezinin" daha kapsayıcı olduğu anlaşılmakla beraber Amerika menşeili bulgular "Columbian Hipotezini" hala canlı tutmakta. Örneğin Kolomb'un ayak bastığı "El Soco, Juan Dolio, La Caleta, Atajadizo'da" bölgelerinde 800-1300 yılları arasına tarihlenen kemiklerde sifilis bulguları gözlemlenebilmektedir.[8] Bütün bunlarla birlikte veba gibi yıkıcı salgın hastalıklardan farklı olarak frenginin "doğudan batıya" değil "batıdan doğuya" yayılmasının tarihsel bir özgünlük olduğu da unutulmamalıdır. Yeni hastalığa İtalyanlar İspanyol hastalığı adını verirken, Fransızlar İtalyan hastalığı, İngilizler Fransız hastalığı, Ruslar ise Polonya hastalığı demeyi tercih ettiler. Japonlar hastalığın ülkelerine Kastilyalılar tarafından, Portekizliler Flamanlar tarafından, Polonyalılar ise Türkler tarafından getirildiğini iddia ettiler. Hastalığın Batılı kökenlerine işaret eden Türkler ise frengi adını kullandılar.[9] Bu stereotip adlandırmaları kapsayıcı tek bir kavramla bütünleştirebilmek ancak XIX. yüzyılda mümkün olabildi. 1850'lerden itibaren salgın hastalıklara yönelik ilginin artması 1530'da hastalığın İtalya'daki tahribatını anlatan Giralomo Fracastoro (1478-1553) imzalı "Syphilis, sive Morbus Gallicus" adlı şiirden hareketle "sifilis" kelimesinin bilimsel literatüre girmesini sağladı.[10] Frengi yani sifilis kısa sürede Uzakdoğu'ya da ulaştı. 1512'de Çinli korsanlar ve tüccarlar tarafından Japonya'ya ulaştırılan sifilis büyük kentlerinde yaygın eğlence ve fuhuş mekânları bulunan ülkede hızla salgına

[3] Crawford, *Deadly, 127-128.*
[4] Crawford, *Deadly, 128*
[5] Fadime Suata Alpaslan ve M. Sabri Bekmez, "Zeytinliada (Erdek- Balıkesir) Topluluğundan Erken Bizans Dönemi'ne Ait Bir Sifilis (Frengi) Örneği," *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 39/1 (2015): 18-19.
[6] Lois N. Magner, *A History of Medicine* (New York: Taylor&Francis Group, 2005), 228.
[7] Clive Pointing, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2011), 465.
[8] Bruce M. Rothschild, "History of Syphilis," *Clinical Infectious Diseases* 40/10 (2005): 1460-1461.
[9] Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 302; George Childs Kohn, *E*ncyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present *Facts on File Library of World History* (New York: Facts on File, 2008), 130.
[10] Kenneth C. Davis, *Don't Know Much About History* (New York: HarperCollins Publishers, 2003), 20.

dönüştü. Japonların "Çin Ülseri", "Çin Zevk Hastalığı" adını verdikleri sifilis 1600'lere gelindiğinde başta Edo olmak üzere pek çok Japon kentinde yaygınlaştı.[11]

İlk dalgası sonrasında agresif karakterini kaybeden frengi, kamusal ve toplumsal arenalarda yarattığı uzun vadeli ahlaki tartışmalarla gündeme geldi. Sifilisin ticaret, şehirleşme, sömürgecilik ve kamusal otoritenin yoğunlaşmasıyla belirginleşen karakteri ahlaki kıstasları merkezileştirdi. Bazılarına göre, frengi şehvet ve cinsel arzuları dizginleyebilmek için Tanrı tarafından gönderilmişti.[12] Cinsellikle bütünleşen ahlaki fragmanlar hastalığı güçlü ataerkil tanımlama ve zorlamalara maruz bıraktı. Frenginin iffetsiz kadınlardan kaynaklandığı sıklıkla vurgulanırken kısmen de olsa masum olan orta veya yüksek sınıfa mensup tek eşli kadınlardır. Aslında frengi batı dışılık ile kadınlık üzerinden kriminalize edilerek batılı erkeğin sınırlarından uzaklaştırıldı.[13] Çağdaş dünyanın çekirdekleri belirginleştikçe fahişelik, ataerkil babaların eşlerini ve kızlarını koruma yollarından birisi olarak sadece dini otoritelerin değil laik otoritelerin de ilgilendikleri bir probleme dönüştü.[14]

Bilimsel gelişmeler XIX. yüzyıldan itibaren frengiyi tanıma ve engelleme çabalarını hızlandırdı. Fransız Uzman Phillipe Ricord(1800-1889) frenginin evrelerini 1837'de tanımlasa da mikrobun karakteri ancak XX. yüzyılın başlarında belirginleştirilebildi.[15] 1905'te Fritz Richard Schaudinn(1871-1906) ile Eric Hoffman(1868-1859) frengiye neden olan *treponema pallidiumu* keşfettiler. 1905'te August Wasserman(1866-1925) *cereprospinal sıvıda* frengiyi belirleyip *Wasserman Testini* geliştirirken 1913'te Hideyo Noguchi(1876-1928) ile Josep W. Moore(1879-?) delilik ile son dönem sifilis arasındaki bağı kanıtladılar. 1909'da Paul Ehlirlich(1854-1915) bu hastalık için geliştirilen ilacı yani *salvarsanı* (606) piyasa sürdü.[16] Salvarsan'ın özellikle sifilisten mustarip akıl hastaları üzerindeki başarısı, 1912'de yan etkileri azaltılan *neosalvarsan* ile pekiştirildi.[17] Diğer yandan Fransa ile Almanya'da *arsfenamin* yani salvarsanın, frengi vakalarını yarı yarıya düşürmesi tedaviyi ahlaksızlıkla bütünleştiren eleştirilere de zemin hazırladı.[18] Constantin Levaditi(1874-1953) ise 1916'da tedavide daha az toksik olduğunu kanıtladığı *bizmut* kullanımını önerdi.[19] Hastalığın gerçek tedavisi,

[11] Ann Bowman Jannetta, "Diseases of the Early Modern Period in Japan," *The Cambridge World History of Human Disease* Ed. Kenneth F. Kiple, New York: Cambirdge University Press, 1999: 388; Kohn, *E*ncyclopedia, 214

[12] Anthony Grafton, *Yeni Dünyalar Eski Metinler: Geleneğin Gücü ve Keşiflerin Yarattığı Şaşkınlık* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 154.

[13] Murat Arpacı, "Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye'de Frengi ile Mücadele," *Toplum ve Bilim* 130 (2014): 62; Grafton, *Yeni Dünyalar, 159.*

[14] Georges Duby ve Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi- III: Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005), 70.

[15] Allan M. Brandt, "The Syphilis Epidemic and its Relation to AIDS," *Science* 239/4838 (1988): 376.

[16] Edward Shorter, *A Historical Dictionary of Psychıatry* (New York: Oxford University Press, 2005), 193-194.

[17] Başak Ocak, "Frenginin Tedavisinde Salvarsan ile Neosalvarsan'ın Keşfi ve Bazı Osmanlı Hekimlerinin Bu İlaçlar Hakkındaki Değerlendirmeleri," *Tarih Okulu Dergisi* 40 (2019): 301-303.

[18] Kudret Emiroğlu, *Gündelik,* 303.

[19] George Kalantsiz ve Panagiotis Skiadas, "Constantin Levaditi (1874-1953): A pioneer in Immunology and Virology," *J Med Biogr* 14/3 (2006): 178-182.

1928'de Alexander Flemming(1881-1955) tarafından keşfedilen penisilin ile mümkün oldu.

Foucault'un yönetilebilirlik ve biyopolitika kavramları çağdaş toplumun uluslaşmasını nüfus ile bedenin devlet eliyle tıbbileştirilmesi bağlamında ele alarak toplum sağlığının gelecek nesiller için öncelendiğini belirginleştirmektedir.[20] Bu noktada Jön Türklerin sonradan İttihat ve Terakki düzleminde somutlaşacak olan fikri kümelenmeleri doktor-hasta ilişkisine bürünecektir. Bedene sığdırılan devlet ve toplum ilişkilerinde doktor olanlar tedaviyi gerçekleştirebilecek yegâne güçtüler.[21] Frenginin Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki karakterini, düşünsel tartışmalar bağlamında analiz eden bu çalışma tarama modeli kullanılan nitel bir araştırmadır. 1908-1918 yılları arasında iletişim kanallarındaki canlanmanın yarattığı zengin fikri ortam diğer pek çok temanın yanında hastalıkların da tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu araştırmada fikri kanallardan hareketle hastalığın yarattığı çağrışımların, tartışmaların belirginleştirilmesi amaçlanmıştır. Düşünce tarihine odaklanan çalışmaların siyasi, edebi, felsefi tartışma odaklarıyla sınırlandırılmasının yetersizliğine seslenen makale, gündelik hayatın kolektif birikim ve dönüşüm kaynaklarından birisini belirginleştirerek fikri tartışmaların kümelenme alanlarını genişletmektedir.[22] Çalışmada, frengi temasının 1908-1918 yılları arasındaki gazeteler, dergiler ve meclis tartışmalarından oluşan aktarım kaynakları kullanılmıştır. Merkezi bürokrasinin frengiye yaklaşımından ziyade dönemin fikirsel kanallarının hastalığı algılama biçimleri değerlendirildiğinden devlet arşivleri bulgulara dahil edilmemiştir. Tarama modeli ile doküman analizinden yararlanılan çalışmada tarihsel çerçevenin mikro ve makro boyutlarının somutlaştırılabilmesi için literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Frenginin fikri atmosferdeki konumunu açığa çıkartabilmek için dönemin gazete, dergi ve kitaplarındaki ilgi makaleler arşivleme mekanlarından çıkartılarak amaçlı örneklem bağlamında çevrilmiştir. "Osmanlı Devleti'nde Frengi Hastalığı" adlı bölümden sonra hastalığın yayılma kanalları, Anadolu'daki konumu, fuhuşla-frengi arasındaki ilişki, tedavi tartışmaları ile halkı bilinçlendirme kaygılarına odaklanan araştırmanın bulguları beş başlıkta sunulmuştur.

1. Osmanlı Devleti'nde Frengi Hastalığı

Osmanlı topraklarındaki frengi varlığı yıkıcı savaşlar, kitlesel hareketler, iş kaygıları ve bürokratik belirginleşme nedeniyle XIX. yüzyılda görünürleşmiştir. Rusya ile girişilen 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 tarihli uzun soluklu savaşlar, frengi başta olmak üzere salgın hastalıkların yayılımını kolaylaştırmıştır.[23] Kastamonu,

[20] Murat Arpacı, "Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus", *ViraVerita*, 3, (2016), 94-95.
[21] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 20.
[22] Bu durum çevre tarihi, çevre etiği gibi alanlar bağlamında çevrenin insan zihnindeki etkilerine odaklanılmasına da çalışma kanalları sağlamaktadır. Bkz. Ramazan Alabaş ve Seval Yinilmez Akagündüz, "The Ethical Value of Human and Environmental Relations: The Place of Environmental Ethics in Geography Curriculum and Textbooks in Turkey," *İnternational Journal of Education and Scientific Researches 5/16 (2021): 1851-1906.*
[23] Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları". Cilt 5, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi içinde*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983): 1329.

Sinop, Safranbolu gibi yerleşim yerlerindeki askerlik hizmeti ile nüfus hareketliliğinden kaynaklanan inatçı yayılım Batı Karadeniz'de hastalığı güçlendirmiştir. Aşırı mobilize zorunlu askerliğin gayrimüslim kadın hareketliliği bağlamında genelevlerle bütünleşmesi hastalığın yayılımını belirginleştirmiştir. Örneğin Kastamonu'dan gelen askerlerin genelevlerin yoğun olduğu Galata'da konuşlandırılmaları bölgedeki frengi vakalarını arttırmıştır. Kapitalist ağlardan kaynaklanan mevsimsel işçi göçü gibi hareketliliklerin de hastalığı yönlendirdiği unutulmamalıdır. Yine Kastamonulu fırıncıların çalışmak için gittikleri Rusya ile Romanya'dan genellikle frengi kapmaları bu duruma örnektir.[24] Batı Karadeniz'de günden güne derinleşen sifilis, bürokrasinin gözünü hastalığa karşı açık tutmuştur. Batıda olduğu gibi "iffetsiz kadın" başlangıç noktası kılındığından ataerkil otoritenin denetlediği genelev merkezli politikalara odaklanıldı.[25] Gayrimüslim kadınların tekeli altındaki genelevler, konak kültürü ile bütünleşerek hastalığın yayılım mekânları haline gelmiştir. İstanbul'un zengin ailelerinin yanında çalışan aşçılar, hizmetliler, yabancı uyruklular genelevlerden aldıkları frengiyi evden eve, kentten kente taşımışlardır.[26] Merkezin 1865'ten itibaren vilayetlerin durumu hakkında daha yoğun bilgi taleplerinde bulunması hastalığın endemik boyutunu görünürleştirerek çağdaş algılama ve yöntemlerin gerekliliğini somutlaştırmıştır.[27] 1870'te Serviçen Efendi (1815-1897) ile Agop Handanyan (1834-1899) "Altıncı Daire-i Belediye'de" kurulan fuhuşla mücadele komisyonuna atanmıştırlar. İlgili komisyonun çalışmaları sonucunda elde edilen kazanımlar 1879'da "Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesinin" yürürlüğe girmesini sağladı. Fahişelerin düzenli olarak kontrolden geçirilmeleri, genelevlerdeki sağlık ve hijyen koşullarının iyileştirilmesi, bulaşıcı hastalıklara yönelik yeni önlemlerin alınması nizamnamede belirginleşen hususlardı.[28] Bir yıl sonra ise genelevleri denetlemek için atanan doktorlara polis gücü eşliğinde haftada iki kere fahişeleri muayene etme zorunluluğu getirilmiştir.[29]

Hastalığın toplumsal ve askeri mekânlardaki gücünün dizginlenememesi daha kapsayıcı çalışmaların gerekliliğini somutlaştırdı. Ordunun reorganizasyonu için getirtilen yabancıların frenginin askeri kaynaklar üzerindeki yıkıcı etkilerini belirginleştirmeleri uzman görüşlerinin önemini arttırmıştır. 1889-1902 yılları arasında 16 doktor ve 2 eczacıdan oluşan heyetiyle 14 kez Kuzeybatı Anadolu kasabalarında incelemeler gerçekleştiren Ernst von Düring (1858-1944) 50.000'ne yakın hastayı gözlemlemiştir.[30] Ona

[24] Mehmet Orçun Karacan, "19. Yüzyılda Anadolu'da Frengi ve Alınan Tedbirler," *Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2022): 47; Ramazan Çalık ve Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2006): 212.; M. İnanç Özekmekçi, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele," *Kadın Araştırmaları Dergisi* 10 (2012): 87-88.

[25] Aslı Zengin, *İktidarın Mahremiyeti İstanbul'da Hayat Kadınları Seks İşçiliği ve Şiddet* (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 22.

[26] Yıldırım, "Tanzimat'tan", 1329.

[27] Karacan, "19. Yüzyılda", 31.

[28] Fatma Bulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: Frengi," *Tarih Okulu* 3 (2009): 113.

[29] M. İnanç Özekmekçi, "Modern…", 95.

[30] Arslan Terzioğlu, "Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji alanında Dünya Tıbbına Katkıları," *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002): 353.

göre, Anadolu'daki frengi cinsel münasebetten ziyade yemek kültüründeki ortaklıklar ile temizlenmemiş çanak, çömlek ve hırdavatların ticareti gibi masum durumlardan yani "non-veneral frengiden" kaynaklanmaktaydı.[31] 1902'de İnegöl'de berberlerin usturalarından, 1905'te ise Kastamonu'da ortak kaptan içilen sulardan frenginin yayıldığı belgelere yansımıştır.[32] Düring Paşa'nın önerileri masum frenginin etkilerin tanımlanırken Kastamonu, Bartın, Düzce ve Cide'de frengi hastanelerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Hastalığın, Kuzeybatı Karadeniz'deki seyri 1880 sonrasında yoğunlaşırken Konya, Samsun, Urfa, Adana gibi vilayetlerde bu seyrin kapsamına dahil olmuşlardır. 1886'dan itibaren çığırından çıkan hastalık Aydın'dan Suriye'ye uzanarak Beyrut, Humus, Hakkâri, Dersim, Maraş, Diyarbakır, Tekirdağ gibi vilayetlerde de güçlenmiştir. 1889-1893 yılları arasında İnebolu'daki hastaların %56'sı, Bolu'daki hastaların %31'i Safranbolu'daki hastaların %63'ü, Sinop'taki hastalarınsa %92'si frengilidir.[33]

Resim 1: "Bel Soğukluğu ve Frengi Neden Olur ve Çaresi Tedavisi Nasıldır" adlı kitabın kapak sayfası.

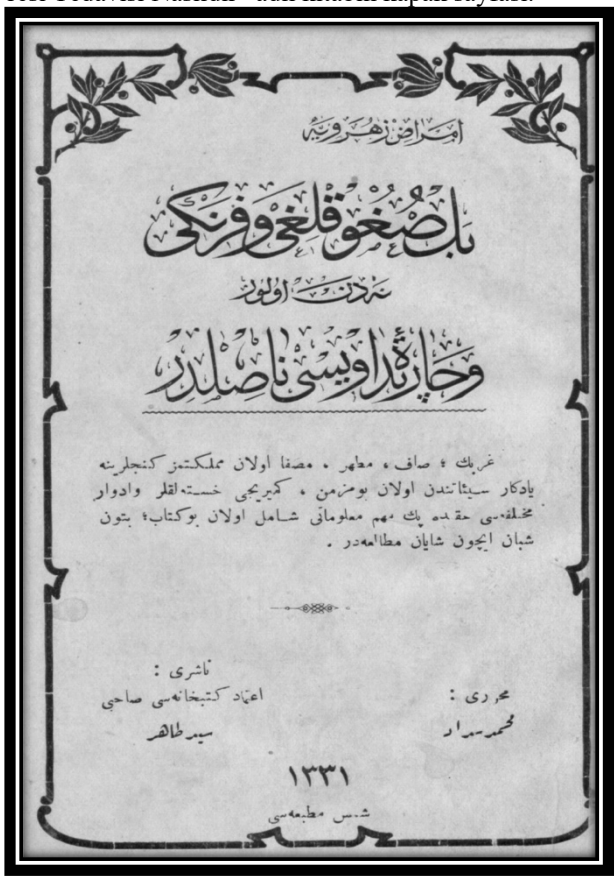

[31] Bulut, "Osmanlı'dan", 112; Özekmekçi, "Modern", 89.
[32] Rüya Kılıç, "Türkiye'de Frenginin Tarihi," *Kebikeç* 38 (2014): 297.
[33] Karacan, "19. Yüzyılda", 32-34.

Ahlat, bu yıllarda frenginin gelişimini belirginleştiren mekânlardan birisiydi. Hastalık kazada ilk kez 1886'da tespit edilmiştir. 1887'de frenginin yayılımını ve etkilerini incelemek için kazaya gönderilen iki seyyar tabibin başarısızlığı, nedeniyle yerel yapılar 1890'dan sonra sık sık bir frengi hastanesi talep etmişlerdir. Ahlatlı yöneticileri 1900-1905 yılları arasında uzman doktor sayısının arttırılması ile doktor maaşlarının düzenli ödenmesi gibi talepleri sıklıkla gündemde tutmuşlardır.[34] 1896'da frengi ile mücadelenin esaslarını belirginleştirebilmek için Kastamonu ve Bolu merkezli çalışmalara binaen sonraki yıllarda frengi hakkında hazırlanacak olan kanunlara örnek teşkil eden "Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilatı Nizamnamesi" yayımlanmıştır.[35] Aslında Osmanlı'nın son yıllarında frengi ile kurulan bağ gelişkin bir kamu sağlık sisteminin yokluğunda fiziki muayeneden ziyade kadının denetlendiği erkeğin kısmen suçlandığı hijyen ve ahlak merkezli tartışmalar etrafında popülerleştirildi.[36]

2. Dönem Algısında Yer Edinen Frenginin Yayılma Yolları

Frengi hastalığının niteliği, tedavi yöntemleri ile yayılma biçimlerine dair çıkarımlar II. Meşrutiyet yıllarında yoğunlaşarak tartışılmaya devam etmiştir. During Paşa'nın[37] tespitleri sonrasında Osmanlı zihniyet dünyasında yer edinen "masum frengi (non-veneral)" söylemi kırılmaya çalışılmışsa da kolektif bilinçlendirmede non-veneral yayılma kanallarına özellikle odaklanılmıştır. Ömer Abdurrahman'a göre, bu tür yayılma kanallarına değinmeden önce vakaların %90'nın cinsel münasebetlerden kaynaklandığı gerçeği kabullenilmeliydi.[38] 1913 tarihli eserinde hastalığın geçmişini, karakterini ve tedavi yöntemlerini anlatan yazar, frengi mikrobunun frengili biriyle doğrudan doğruya ilişki, aktif mikroplu eşyalarla temas, anneden bebeğe aktarım ve bebekten anneye aktarım olmak üzere dört yöntemle yayıldığını belirtmiştir.[39] Dağavaryan Efendi, 1911'deki makalesinde frenginin yayılımını önceki dönemlerde olduğu gibi büyük ailelerin aynı mutfak eşyalarını kullanmalarına bağlamaya devam

[34] Erdem Yavuz, "Ahlat Kazasında Frengi (XIX. YY. Sonu-XX. YY. Başı)," *Turkish Studies* 12/26 (2017): 234. Hastalığın İzmir'deki seyri için bkz. Ayşen Müderrisoğlu Esiner, Simge Sarçın, "Frengi Hastalığının İzmir'de Ortaya Çıkışı ve Şehirdeki Umumhaneler", *Turkish Studies* 15/4 (2020): 753-763

[35] Ahmet Özdinç, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Salnamelerde Bolu Sancağı Örneği," *Abant Tıp Dergisi* 9 (2020): 11. Çalışmanın bulgularında frengi hakkındaki yasal düzenlemelere bir başka makalede kapsamlı şekilde değinildiğinden yer verilmeyecektir. Yasal düzenlemeler hakkında bkz. Necati Çavdar ve Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 11/2 (2016): 157-175.

[36] Seçil Yılmaz, "Threats to Public Order and Health: Mobile Men as Syphilis Vectors in Late Ottoman Medical Discourse and Practice", *Journal of Middle East Women's Studies*, 13/2, (2017): 237-238.

[37] Reşat Hikmet, 1919'da yayımladığı yazısında During Paşa ile ilgili önemli bir anekdot paylaşmaktadır. Yazar, frenginin Osmanlı Devleti'ndeki niteliğinin anlaşılmasında dönüm noktası olan During Paşa'nın İstanbul'daki son yıllarında oldukça karamsar ve üzgün olduğunu anlatmıştır: "*Sizde siyasiyyün Rusya gelip memleketimizi istila edecek, yok filan devlet vatanımızı şöyle edecek, böyle edecek diye endişe ediyorlar. Halbuki bu endişelerin hiçbirine mahal yok. Rusya için sizi kendi halinize bir müddet terk etmek kâfi, siz kendiliğinizden mahvolacaksınız".* Reşat Hikmet, "Büyük Tehlike-i İçtimai", İstiklal 231 (25 Ağustos 1335/1919): 1.

[38] Ömer Abdurrahman, *Gençlere Gizli Nasihatler* (İstanbul:Kader Matbaası, 1329/1913-1914), 33.

[39] Ömer Abdurrahman, *Gençlere,* 31-32.

etmiştir.[40] Mehmet Emin'de ağzında yara bulunan bir hastanın bardağından su içmek gibi non-veneral kanallardan bahsetmiştir.[41] Benzer şekilde Mehmet Rıfat da ağza değdirilmiş kurşun kalemde, düdükte, misvakta, diş macunu nda, kız çocuklarının kulaklarını delmek için kullanılan iğnelerde, mendillerde, berberlerin usturalarında frengi mikrobunun bulunabileceğini aktarmıştır.[42] Frenginin havadan, sudan geçmediğinin bilgisini veren Selahattin Ali, kanla temas eden ufacık çatlakların bile hastalığa yakalanmak için yeterli olduğunu belirtmiştir.[43] Ömer Abdurrahman'a göre, frengili bir garson tarafından çalışıp çalışmadığı kontrol edilen nargilede mikrop olabilirdi. Hatta garson frengili olmasa da dolaştırılan nargileyi içenlerden birisindeki hastalık diğerlerine bulaşabilirdi. Aynı bardaktan su içilen fabrikalarda ve tarlalarda, hiç farkında olmadan "masum frengiye" yakalanılabilirdi. Frengili bir kadını parmaklarıyla muayene eden ya da frengilinin ani öksürüğüne maruz kalan dikkatli doktorlara bile ağızdan ağıza hastalık bulaşabilirdi.[44] Ömer Abdurrahman frenginin non-veneral kanallardan yayılmasını engelleyecek öneriler de sunmuştur. Buna göre içilecek yere doğru bardaktaki çay hafifçe dökülerek mikroplar kırılmalı, nargilenin ucu içilmeden önce kaynar suya daldırılmalı; lokantalardaki çatallar, kaşıklar ispirto alevinden geçirilmeli, yeni alınmış sigara ağızlıkları sabunlu suyla yıkanmalı, düdükler temizlenmeden çocuklara verilmemeli, ikinci el emzik satışı yasaklanmalı, eğlence mekanlarındaki seyyar satıcıların suları içilmemeli, hacamat gibi kan aldırma işlemlerinden kaçınılmalıydı.[45]

Kültürel risklere odaklanan Dağavaryan'sa öpme geleneğini eleştirmiştir: *"Fena bir adet var, çocukları öperek onlara bir hastalık veriyoruz, onlar da birbirlerine veriyorlar. Böyle giderse, bu hastalık filvaki(doğrusu) Türkiye'yi mahveden bu hastalık bizim en büyük hastalıklarımızdan addolunabilir."*[46] İskender Fahreddin öpme alışkanlığının risklerini belirgin bir örnekle somutlaştırmıştır. Frengi olduğunun farkında olmayan otuz yaşlarında bir adam ev sahibinin sekiz yaşındaki kızını öper. Bir süre sonra hastalanan kızın kızamık ya da çiçek olduğu düşünülürken tesadüfen evi ziyaret eden bir doktor frengiyi teşhis eder. İskender Fahreddin konuyu şu şekilde detaylandırmıştır: *"Tabib-i mütehassıs(uzman doktor), hastalığın frengi olduğunu görür görmez keşfederse de birdenbire söyleyemez ertesi günü kanını tahlil ettirerek raporunu pederine gönderir. Biçare masum hastahaneye yatırılır. Ve*

[40] Doktor Dağavaryan, "İlm ve Fen: Türkiye'nin Üç Büyük Hastalığı Frengi," *Tanin* 954 (16 Nisan 1327/29 Nisan 1911): 3.
[41] Mehmet Emin, "Frengi," *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası* 13 (28 Mart 1335/1919): 13.
[42] Mehmet Rıfat, "Frengi Yahut Gülleme Kötü Yara," *Köy Hocası* 4 (12 Kanun-u Sani 1335/12 Ocak 1919): 59-60.
[43] Doktor Selahattin Ali, "Frengi İlleti ve Tahribatı," *Şebab* 11 (1 Teşrin-i Evvel 1336/1 Ekim 1920): 279.
[44] Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 38-39.
[45] Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 59-62. H. Saib'e göre ağız ve çevresini sağlıksızlaştıran sigara, yaprak sigara, sarma tütün, pipo, nargile gibi alışkanlıklar frengiye yakalanmayı kolaylaştırdığından sigara bağımlılarına tütünün zararları anlatılmalıydı. H.Saib, *Frengililere Hıfz-ı Sıhha*, (İstanbul:Mahmut Bey Matbaası, 1336/1920), 14-15.
[46] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:6, İçtima Senesi:3, İnikad:101, 5 Mayıs 1327/18 Mayıs 1911, 678.

müteakibinde(sonrasında) aile reisinin merakı üzerine tahkikata girişilir aile arasında bu esnada husule(ortaya çıkan) gelen münakaşatı tasavvur ediniz. Baba, refikasına, refikakası kocasına atf-ı mesuliyet eder. İftirak(dağılma) dakikaları esnasında mesele tavzih(açığa çıkma) eder. Misafirin hastalığı da meydana çıkar. O da biçare."[47]

Resim 2: Frengi Mikropları- Frengili bir karaciğerin hurdebinle muayenesidir.[48]

Frenginin başlangıçtaki evrelerini umursamayan genç erkeklerin hastalığın belirgin çıkış noktalarından birisi olduklarını aktaran Osman Şerafettin konuya şu şekilde yaklaşmıştır: "*Frenginin nasıl sirayet(bulaşmak) ettiğini bilmeyen yoktur. Fakat halkın sirayet membalarını tayinde isabet etmedikleri görülüyor. Herhangi bir mütehassısa sorsanız size birçok gençlerin münasebette bulundukları kadınlardan asla şüphe etmediklerini söyleyeceklerdir. Hemen cümlesi bunların biçare ve bigünah, saf ve masum olduklarına kanidirler(kanaat getirmek).*"[49] Hıfzısıhha-i Umumiyye Şubesi'nin yayımladığı "Frengi: Frengiden İnsan Kendisini Nasıl Koruyabilir" adlı eserse erkekler bağlamında, sağlıklı nesillerin hastalıktan nasıl etkilendiklerini belirginleştirmiştir.

[47] Yazar intihara kalkan genç hakkında şunları da eklemiştir: *Bir şiddet haberi olmayarak, bilmeyerek zehirlediği o masumdan ve huzur ve rahatını istemeyerek kaçırdığı o felaketzede ailenin nezdinde müteessir olarak intihara kalkar. Felaketzede masumun pederi halden anlayan müdekkik(dikkatli) bir gençtir. Bu hale mani olur. Şimdi hem kendisi hem çocuk taht-ı tedavide bulunur.* İskender Fahreddin, "Hayat-ı İçtimaiyemiz Nasıl Tefessüh Ediyor?: Aileler Arasında Frengi," *Bilgi Yurdu Işığı* 11 (1 Mart 1334/1 Mart 1918): 170-171.

[48] Doktor Rıza Nur, *Emraz-ı Zühreviyeden Tahaffuz Bel Soğukluğu ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi* (İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan, 1324/1907-1908), 38.

[49] Osman Şerafettin, "Frengi Hakkında Birkaç Söz," *İkdam* 7617 (24 Nisan 1334/1918): 2.

Frenginin inatçı yayılımındaki esas faktör anlık zevk için girilen ilişkilerin yarattığı darboğazdı. İçkinin etkisiyle ilişkiye giren bir adam eve döndüğünde habersizce frengiyi eşine ve çocuklarına bulaştırabilirdi. Doktor, uzaktan bakıldığında tombul, sağlıklı görünen çocuğu detaylıca muayene ettiğinde rahatlıkla frengiden kaynaklanan bezeleri bulabilirdi.[50] Evliliklerde para ve mülk kaygısının[51] sağlıktan önce gelmesini eleştiren Ömer Abdurrahman, frengili erkeklerle para, zenginlik ve statü için evlenen sağlıklı kızların bir süre sonra hastalandıklarını belirtmektedir. Frengili olduklarının bilincinde olmayan bu saf kızlar hastalığı bebeklerine de taşırlardı.[52] Celaleddin Muhtar'ın istatistikleri de hastalığın sağlıklı nesiller üzerindeki etkilerini somutlaştırmaktadır. Frengiyi hiçbir şekilde tedavi ettirmeyenlerin çocuklarının %83'ü, az bir süre tedavi ettirenlerin çocuklarının %58'i, ortalama tedavi ettirenlerin çocuklarının %36'sı ölürken tedaviyi sonuna kadar uygulayanların çocukları ölmemektedir.[53]

Savaş nedeniyle eşlerinin yokluğunda alışverişleri kendi başlarına yapmak zorunda kalan bilgisiz kadınlar, frengili satıcılardan masum frengi kapabileceklerinden Mehmet Sedad esnaflara da sağlık diploması verilmesini önermiştir.[54] Üzerinde durulan iş kollarından bir diğeri ise "süt anneliktir". Süt anneler işe alınırken genellikle öpme eylemine odaklanılmasının yetersizliğine değinen Rıza Nur, aile doktorlarıyla iletişimin gerekliliğine işaret etmiştir. Bu düzlemde aile doktoru, süt ninenin başta meme olmak üzere bütün vücudunu frengiye karşı kontrol etmeliydi. Memedeki küçücük bir sıyrığın bebeyi hastalandırabileceğini belirten yazar, süt ninenin kendi çocuğunu başkasına emzirtip emzirtmediğinin araştırılmasını, önceden emzirdiği çocuklar arasında ölenler olup olmadığının değerlendirilmesini hatta gerekirse emzirme sürecinde süt ninenin kocası, arkadaşları ve çocuklarıyla bağının kesilmesini önermiştir. Diğer yandan sorgulanmayı kabul etmeyen süt anneler asla işe alınmamalıydı. [55]

3. Anadolu'nun Köy ve Şehirlerinde Frenginin Edindiği Konum

Refik Halit, 1918'de Yeni Mecmuada yayımladığı "Üç Dişli Kargı" adlı makalesinde Anadolu'nun bakımsızlığını, çöküşünü besleyerek ayağa kalkmasını engelleyen üç dişli kargının verem, sıtma ve frengi olduğunu belirtmiştir.[56] Hastalıkların Anadolu'daki toplumsal ve ekonomik etkileri üzerinde duran Saruhan Mebusu Mustafa Bey'e göre, salgın hastalıklardan kaynaklanan kalitesiz nüfus birikimleri ekonomik kalkınmayı engellemekteydi. Hatta mebus şu benzetmeyi de yapmıştır: "*Vakıa birçok demiryolları, şoseler yapıldı, fakat bu demiryolları ve şoseleri memleket için kan*

[50] Hıfzıssıhha-i Umumiyye Şubesi, *Frengi: Frengiden İnsan Kendisini Nasıl Koruyabilir: Gençlere Bazı Nesaih* (İstanbul: Jandarma Matbaası, 1330/1914-1915), 6-7.
[51] Rıza Nur'a göre de parasal ilişkiler bağlamında kızlar önlerine gelenlerle evlendirilmemeliydi. Doktor Rıza Nur, *Emraz-ı, 31.*
[52] Ömer Abdurrahman, "Gençlere", 24.
[53] Celaleddin Muhtar, "Frengi Tedavisi", *Nevsal-i Afiyet*, C.4, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, 1906), 176-177.
[54] Mehmet Sedad, *Bel Soğukluğu ve Frengi Neden Olur ve Çaresi Tedavisi Nasıldır* (İstanbul:Şems Matbaası 1331/1915-1916), 12.
[55] Doktor Rıza Nur, *Emraz-ı*, 51.
[56] Refik Halid, "Üç Dişli Kargı," *Yeni Mecmua* 53 (18 Temmuz 1918): 1.

damarları arz edersek bu damarların içinde hayat değil, frengi mikropları dolaşıyor."[57] Mehmet Emin'e göre, kolera anlık bir şekilde yükselerek sonradan sönümlenirken frengi, sıtma gibi hastalıklar cehaletten aldıkları güçle sağlıklı nesilleri sürekli tehdit etmekteydiler.[58] Diğer yandan toplumsal sınıflaşmanın en alt tabakasındaki bireyler hastalandıklarında toplumsal dışlanmanın yarattığı psikolojik sorunlarla başa çıkamadıklarından intihar etmekteydiler.[59] Tedavi olmayanlar evlendikten sonra hastalığı çocuklarına geçirerek bireysel ve kolektif buhranlar da yaratmaktaydılar.[60] Sağlıklı nesillerin sürekliliği[61] tartışmasında zenginler de eleştirilmiştir. Reşat Hikmet sadece Ramazan'da ya da sokakta gezerken bir dilenci gördüklerinde yoksulları hatırlayan Osmanlı zenginlerini diğer ülkelerin zenginleriyle karşılaştırmıştır. Sağlıksız nesillerin toplumsal huzursuzluğu güçlendireceğini savunan yazar, duyarsız zenginlerden şunları talep etmiştir: *Bir zengin veya birkaç zengin bir araya gelerek hususi hastahaneler ve dispanserler açmak, tabib olamayan yerlerde maişeti temin olunarak tabib celb etmek, etıbbanın lüzum göstereceği edviyeyi(ilaç) tedarik ve iştira(satın almak) etmek ve elhasıl dediğimiz gibi erbab-ı fen(uzmanlar) ile bil-istişare bu emr-i hayra tahsis edecekleri meblağı en nafi surette istimal eylemek(kullanmak) lazımdır.*"[62]

Önceki yıllarda olduğu gibi II. Meşrutiyet yıllarında da Anadolu'nun çoğu vilayetinde frengi güçlenmiştir. Kastamonu ve Bolu vilayetlerinin genellikle frengiyle anıldıklarını aktaran Dağavaryan, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Ankara, Bursa, Adana, Halep ve Beyrut gibi vilayetlerin de hastalıkla bütünleştiğini hatırlatmıştır. Dağavaryan'ın anlatımından da anlaşılabileceği üzere frengi II. Meşrutiyet yıllarında da geniş kümelenmeler elde etmeyi sürdürmüştür.[63] Özellikle hastalığın Kastamonu merkezli karakterinin günden güne belirginleşmesi "Kastamonu-Frengi" ilişkisinin yapısal nedenlerini değerlendirme çabalarını yoğunlaştırmıştır. Muhammed Sad, frenginin Kastamonu'da yaygınlaşmasının nedenlerini anlatırken vilayetin fiziki ve beşerî yeterliliklerini göz önünde bulundurmuştur. Ormanlar, dereler ve dağlardan oluşan vilayetin toprakları geniş nüfus yığınlarını besleyebilecek yeterlilikte değildi. Coğrafi koşulların

[57] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:3, Cilt:2, İçtima Senesi:1, İnikad:62, 4 Mart 1918, 408.
[58] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:6, İçtima Senesi:3, İnikad:102, 7 Mayıs 1911, 408.
[59] İntihar, askerlik, frengi, sağlıklı nesiller bağlamında Yanıkdağ'ın makalesine bakılabilir. Bkz. Yücel Yanıkdağ "Psikopatlar, Frengililer, Veremliler ve Maderzad Caniler: Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Dejenerasyon Korkusu." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017: 61.
[60] Hulusi Behçet, "Memleketimizde Frengi," *Hürriyet-i Fikriyye* 5 (3 Mart 1330/16 Mart 1914): 8.
[61] Sağlıklı nesillerin sürekliliği noktasında Hasan Tahsin'de önemli fikirler sunmuştur. Anne ve babaların hatalarının cezasını çocukların çektiğini hatırlatan yazar, halkında devlet kadar bu süreçten sorumlu olduğunu değerlendirmiştir. Bkz.Hasan Tahsin, "İçtimaiyat: Memleketimiz ve Memleketler Islah-ı Irk," *Sebilürreşad* 9/218 (25 Teşrin-i evvel 1328/7 Kasım 1912): 189-191. 190. Doktor Rıza Nur, *Emraz-ı*, 51.
[62] Reşat Hikmet, "Büyük", 1.
[63] Doktor Dağavaryan, "İlim ve Fen", 3. Kılıç'ta bu kümelenmeden bahsetmekte. 1911'de Sivas, Tokat, Ladik, Aziziye, Zile, Niksar, Vezirköprü hattında frengiye karşı başarı elde edilememiştir. Kılıç, "Türkiye'de", 294.

şekillendirdiği ufak köylerde iş gücü problemi yaşandığından köyler arası hareketliliği arttıran gelişkin bir imece eğilimi mısır ve buğday üretimini desteklemekteydi.[64] Kastamonu'nun fiziki ve beşerî niteliklerinden kaynaklanan bu iç hareketliliğin tek başına frenginin vilayetteki yayılımını desteklediği düşünülmemelidir. Dağlık, taşlık, ormanlık Kastamonu arazisinde ekonomik ağlar oluşturabilmenin zorluğu kalıcı ve mevsimlik göçleri yoğunlaştırmıştır. Sad, ulaşım alanındaki yenilikler şehirler arası yolculukları kolaylaştırdığından Kastamonulların simitçi, Safranbolların kayıkçı olarak İstanbul'a mevsimlik göç verdiklerini anlatmıştır. Bu düzlemde İstanbul'daki hayat pahalılığı nedeniyle ailelerini getiremeyen erkekler memleketlerine döndüklerinde frengi başta olmak üzere salgın hastalıkları hanelerine ulaştırıyorlardı. Açıkçası iç hareketlilik ile bütünleşen dış hareketlilik frenginin vilayetin ücra köşelerine yerleşmesini kolaylaştırmıştır.[65] Muhammed Sad'a göre, aktif askeri intikaller kentteki frengi salgınlarının sürekliliğinin bir diğer nedeniydi.[66] Kara ve deniz ulaşım araçlarının varlığının İstanbul ile Kastamonu arasındaki intikali kolaylaştırması, hasta askerlerin sıklıkla Kastamonu'da duraklamasına neden oluyordu. Sad, senelerce eşleriyle görüşmeyen kadınların frengiye yakalanmalarının bu hareketlilikten kaynaklandığını düşünmüştür.[67]

Salgın hastalıkların Anadolu'yu kasıp kavurduğunu söyleyen Şemsettin Bey frengiye de değinmiştir. Mebus önceki yıllarda genellikle askeri hudutlarda ve geçiş güzergahlarında yoğunlaşan frenginin son yıllarda Anadolu'nun en ücra köşelerine, köylerine mahallelerine yayılarak ağır tahribatlar bıraktığını hatırlatmıştır.[68] Yapılması planlanan bir köprü hakkında mecliste yaşanan tartışma da frengiyi gündeme taşımıştır. İsmail Hakkı Bey, köprü yapımına karşı olmamakla beraber buraya ödenecek bir milyonun en azından üç yüz bininin Kastamonu başta olmak üzere Anadolu'daki frengi belasına karşı kullanılmasını önermiştir.[69] 1919'da İstikbal'e verdiği mülakatta Abdullah Cevdet de hastalığın Anadolu genelindeki büyüme eğilimine değinmiştir. 1905'te Muğla'da tek bir frengili varken 1919 itibarıyla bu sayının 900'e ulaştığını hatırlatan yazar, İstanbul'da sadece iki günde 15 adet polisin frengi şüphesiyle sağlık kuruluşlarına başvurduklarını aktarmıştır.[70] Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Ankara, Bursa ve Adana'da

[64] Muhammed Sad, "Kastamonu-Bolu Hastahaneleri ve Seyyar Etibbası Müfettiş Umumiliğinden Vürud Eden 1330 Senevi Raporudur," *Sıhhiye Mecmuası*, 3/8, (1331/1915-1916): 553.
[65] Muhammed Sad, "Kastamonu", 550-551.
[66] Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı çok yönlü bunalımlar savaş ekonomisi eksenli servet transferlerini arttırarak fakirlikle beraber frengiyi desteklemiştir. H.Saib, *Frengililere,* 5.
[67] Muhammed Sad, "Kastamonu", 551..
[68] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:3, Cilt:3, İçtima Senesi:3, İnikad:49, 5 Mart 1917, 48.
[69] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:2, İçtima Senesi:2, İnikad:34, 2 Şubat 1910, 109-110.
[70] Abdullah Cevdet söz konusu mülakatında sağlık bütçesinin yetersizliğine değinerek 12 milyon Fransız lirası olması gereken bütçenin 4 milyon ile sınırlı kaldığını aktarmıştır. Bkz. İmzasız, "Abdullah Cevdet Bey ile Mülakat," *İstikbal* 130 (3 Mayıs 1335/1919): 1. Bütçe yetersizliğini Dağavaryan'da tartışmıştır: "*Romanya, küçük Romanya'mız, umuru sıhhiye için 3 milyon frank sarfetmektedir ki bizim paramızla 150000 lira olur. Bizimki 95000 bin liradır. Bulgarya'yı alırsak senevi 4-5 milyon frank yani 200000 lira sarf ediyor. Eğer onların nüfusunu bizim nüfusumuzla mukayese etsek göreceksiniz ki bizimkinin onda biri kadardır*." Bkz. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:6, İçtima Senesi:3, İnikad:101, 5 Mayıs 1911, 677.

frengili mahallelerinin artış gösterdiğine değinen Dağavaryan, buraları gezen uzmanların çocuk yaşta frengiye yakalandıklarından uzuvlarını, akıllarını kaybederek vefat eden, intihar eden kişiler raporladıklarını hatırlatarak hastalığın yarım asır daha bu hızda yayılması durumunda taşranın yaşanmaz hale gelebileceğini öngörmüştür.[71]

Frenginin Anadolu'da günden güne yoğunlaşması hastalığın köylerdeki seyrini de tartışmaya açmıştır. XIX. yüzyıldaki ekonomik hareketliliğin geleneksel aktarım noktaları haricinde çağdaş aktarım noktalarını da belirginleştirmesi köyler ile şehirler arasındaki iletişim ve ulaşım ağlarını XX. yüzyılda güçlendirmiştir. Yeni ticari ağların belirginleştirdiği fırsatlar güçlenen iletişim-ulaşım kanalları köyler arası evlilikleri kolaylaştırdığından salgın hastalıkların taşradaki yayılımı artmıştır. Mehmed Sedad'a göre, ellerindeki malzemeleri satmak için şehirlere akan bilinçsiz köylülerin frengiyi köylerine taşımaları akılcı, realist belediye politikalarıyla önlenebilirdi.[72] En basitinden kontrolsüz evlilikler, tedavisi bitmemiş ya da hastalığın daha ilk evrelerinde olan frengili bir kızı köydeki salgının başlatıcısı kılabilirdi.[73]

Uzun soluklu askeri hareketlilikler XX. yüzyılın ilk çeyreğinde köylerin frengiden kırılmasının temel nedenlerinden birisiydi. Tasvir-i Efkar, Romanya ve Galiçya cephelerine giden askerlerin Anadolu'ya döndüklerinde frengiyi yaydıklarını aktarmıştır.[74] Frengili umursamaz gençlerin hastanelerde yattıklarından cepheye katılamadıklarına değinen Sıhhiye Mecmuası, askerlik dönüşünde frengililerin köylerine, eşlerine, çocuklarına hastalığı taşıyacaklarını hatırlatmıştır.[75] Ömer Abdurrahman'a göre, köyünden kalkarak askere giden, askerlik sırasında olmadık ilişkiler kuran, hastalığa yakalandığında iki ayda tedavi edileceğim ümidiyle düzenbazların eline düşen zavallı köylüler, Anadolu'nun dört bir tarafına taşıdıkları hastalığın ülkeyi cılız, zayıf, güçsüz insanlar diyarına dönüştürmesine sebep oluyorlardı.[76] Mehmet Rıfat köylülerin duyarsızlığını şu şekilde eleştirmiştir: *" İyice dikkat ettim ki siz frengiden hiç korkmuyorsunuz. Bu illetten asla çekinmiyorsunuz. Siz öyle zannediyorsunuz ki bu illet köylerdeki ocak hekimlerinin uydurma düzen haplarıyla az zaman içerisinde iyi olup geçiverir. Bir ham pir okumakla, kırk gün tütsüye girmekle o korkunç yaralar geçiyor. Bunun için hastalığa önem vermiyorsunuz. Bu frengilinin yanına sokulmak şöyle dursun neuzibillah burnu düşmeye başlamış bir adama kızınızı vermekten çekinmiyorsunuz."*[77] 1918'de yayımlanan "Memleketimizde Frenginin Tahribatı" adlı makale de köylünün duyarsızlığına odaklanmıştır. Frenginin ilk ve ikinci devrelerindeki basit belirtiler genel görünüşe zarar vermediklerinden köylüler sonraki devrelerdeki şiddeti umursamıyorlardı. Burun çöktükten, damak delindikten ve ayaklarda büyük yaralar çıktıktan sonra köylünün duyarsızlığı yerini

[71] Dağavaryan, "İlm ve Fen", 3.
[72] Mehmet Sedad, *Bel*, 13.
[73] Muhammed Sad, "Kastamonu-Bolu", 553-554.
[74] İmzasız, "Frengi Mücadelesi: Müthiş Afete Karşı Ne Yapmalı?," *Tasvir-i Efkar* 2817 (19 Ağustos 1335/1919): 1
[75] İmzasız, "Frengiden İnsan Kendisini Nasıl Koruyabilir," *Sıhhiye Mecmuası,* 4-5/11-12 (1917): 1268.
[76] Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 26.
[77] Mehmet Rıfat, "Frengi", s. 30.

telaşa bırakıyordu.[78] Ahmet Cevdet'e göre, İstanbul'un ahlaksız merkezlerinden Anadolu'nun masum köylerine yayılan bu hastalığı köylüler "köyün havasının tesiridir" diyerek geçiştirmekteydiler.[79] İslam köyleri ile Hıristiyan köylerini karşılaştıran Hasan Tahsin ise köylülerin duyarsızlığını şu şekilde eleştirmiştir: *"Frengi en umumi, binaenaleyh en tevahhuş(çekinmek) edilmeyen hastalık. O kadar ki müptelasına soruyorum da mütevekkil(umursamaz) ve la-kayd mayasıl hastalığı deyip geçiyor. Halbuki bulunduğum İslam köyünden bir saat mesafede Hristiyan vatandaşlarla meskûn bir köy daha var. Mektepler, kiliseler, metin fikirli ahaliye rehberlik eden genç muallimler, tüvana(canlı) yiğitler, mesud, zengin, canlı bir muhit."*[80]

Resim 3: "Frengide Tedavi Esasları" adlı kitabın kapak sayfası

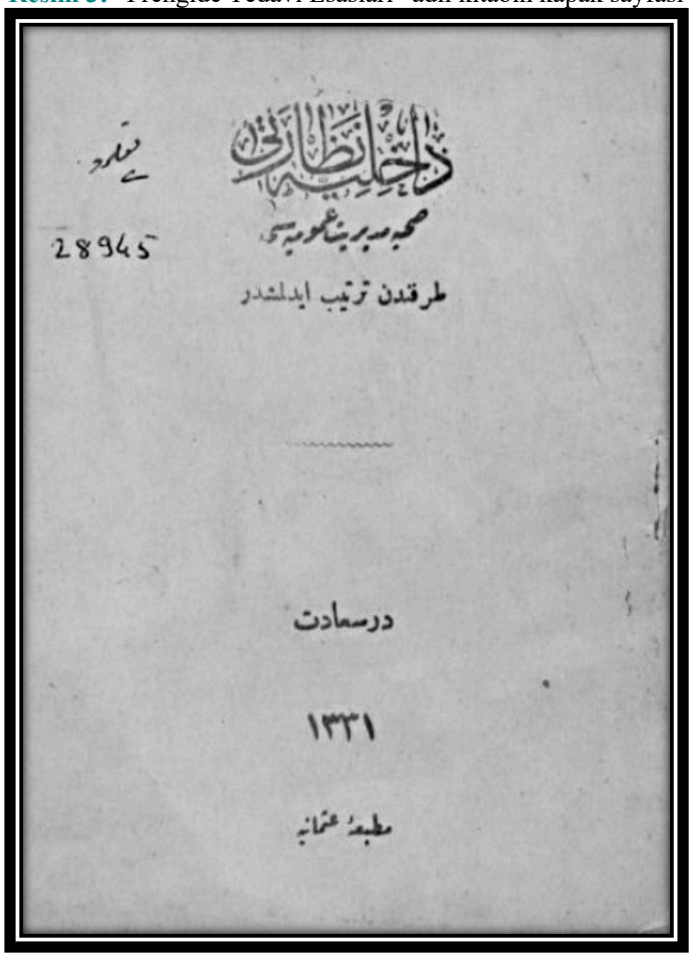

[78] Köylülerin bilgisizlik nedeniyle frengiden kaynaklanan sinir hastalıklarına pek yakalanmadıkları ön kabulüne dair bkz. İmzasız, "Memleketimizde Frenginin Tahribatı," *İkdam* 7555 (21 Şubat 1334/1918): 1.
[79] Ahmet Cevdet, "Fenniyat: Sıhhatimizi Düşünelim," *Sebilürreşad* 10/240 (4 Nisan 1329/17 Nisan 1913): 97.
[80] Hasan Tahsin, "İçtimaiyat", 189-190.

Frenginin Anadolu'nun köylerindeki gücünün kırılabilmesi için neler yapılması gerektiği de tartışılmıştır. Muhammed Sad'a göre, ilk olarak köylerde ve kazalarda ne kadar frengili olduğu tespit edilmeliydi.[81] Abdullah Cevdet ise frengi başta olmak üzere salgın hastalıkların köylerdeki tahribatlarının denetlenebilmesi için "köy sıhhiye çavuşları" uygulamasını önermiştir. Liva ve vilayet merkezlerinde bir sene okuma-yazma eğitimi ile temel sağlık bilgisi eğitimi alan zeki köylüler, yurtlarına döndüklerinde salgın hastalıklara mücadelenin güçlü neferlerine dönüşebilirlerdi.[82] Refik Halit'in köy sıhhiye çavuşlarına yaklaşımıysa şu şekildedir: *"Her köyden sin-i askeri dahilinde biri vilayet merkezlerinde tesis edilecek sıhhiye mektebine gönderilir. Orada hıfzıssıhhaya ait iptidai malumatı öğrenir ameli ders görür. Bittabi(doğal olarak) bu dersler memleketin ihtiyacına şakirde göre yapılmıştır. Buradan çıkan sıhhiye çavuşu köyüne döner askerliği tecil olunmuştur. Bir yandan çiftiyle çocuğuyla uğraşır öbür taraftan köyün sıhhi ahvalinden mesul olur."*[83] Sebilürreşad'da hastalığın köylerdeki seyrini azaltabilmek için gezici doktorlar önermiştir. Buna göre hastaların hastaneye ulaştırılamadığı ya da ilaç temininin zorlaştığı bir ortamda dört emraz-ı zühreviye doktoru ile birkaç belediye doktorundan oluşan gezici heyetler köylerde gezerek frengililerin tedavilerine başlayabilirlerdi. Gerekirse jandarma tarafından korunabilecek olan bu heyet muhtarlardan, müdürlerden edindikleri bilgilerle bölgelerine intikal edeceklerdi.[84]

Frengi, Batıcılar ile İslamcılar arasında Anadolu merkezli tartışmalara da zemin hazırlamıştır.[85] Abdullah Cevdet'in farklı dergi ve gazetelerde verdiği mülakatlarda Anadolu'nun neredeyse yarısının frengili olduğunu iddia etmesi Sebilürreşad'da eleştirilmiştir.[86] 1919'da çıkartılmaya çalışılan fuhuş vesikalarını değerlendiren "Fuhuş Vesikalari Mürevviclerine Cevabımız" başlıklı yazıda Abdullah Cevdet'in fikirleri ve uzmanlığı eleştirildikten sonra Anadolu'yu zan altında bıraktığı belirtilmiştir. Zaman gazetesine verdiği röportajda Abdullah Cevdet, Anadolu'nun %80'nin frengiliyken sadece

[81] Muhammed Sad, "Kastamonu-Bolu", 549.
[82] İmzasız, "Abdullah", 1.
[83] Refik Halit, "Üç Dişli", 1.
[84] İmzasız, "Fenniyat: Düşman İçimizde," *Sebilürreşad* 10/241 (11 Nisan 1329/24 Nisan 1913): 114.
[85] Frengi kelimesinin kullanımının yer yer aşırı batılılaşma ile bütünleştirilmesi Osmanlı son döneminden itibaren izlenebilmektedir. Temmuz 1871'de Diyojen'de yayımlanan yazıda kolektif zihniyete yerleşen Batı sevdası eleştirmektedir. Celal Nuri'nin Avrupa eleştirilerine karşı Abdullah Cevdet, Avrupa'yı medeniyetin kaynağı, geri kalmış toplumların hocası olarak tanımlayarak bu kıtaya muhabbetin bilime, gelişmeye, maddiyat ile maneviyata muhabbet olduğunu savunmuştur. Seyfi Sarım ise Abdullah Cevdet'in batılılaşma ile frengiyi bir tutarak eleştirmiştir. Bkz. Diyojen, "İllet-i Frengi", *Diyojen* 32 (2 Temmuz 1287/14 Temmuz 1871): 2; Abdullah Cevdet, "Şime-i Muhabbet", *İçtihat* 89 (16 Kanun-ı Sani 1329/29 Ocak 1914): 1979-1984; Seyfi Sarım, "Frengi Hastalığının Ruhlarımıza Sirayeti-Celâl Nuri Bey'e Vuku' Bulan Hücumlar," *Hürriyet-i Fikriye* 4 (24 Şubat 1329/7 Mart 1914): 12-14.
[86] Salgın hastalıklardan kaynaklanan ölümlerin sayısının genellikle abartıldığı Dağavaryan'ın şu açıklamasında belirginleşmekte. *"İstatistik için hiçbir talebe yollamadık. Şimdiye kadar bu vazifeyi verdiğimiz kimselerden hiçbirisi, istatistik fennini bilmiyorlar. Demek ki şimdiye kadar yapılan istatistiklerden hiç istifade olunmuyor. Hiç değilse efendim, sıhhatimizin muhafazası için sıhhiyede bir istatistik müdüriyeti lazımdır. Senevi hiç değilse, sıtmadan birkaç yüz bin adam ölüyor, frengiden birkaç yüz bin adam ölüyor, veremden ölüyor. Benim hesabıma kalırsa bu üç hastalıktan bir milyona kadar zayiatımız oluyor. Ama bu havai bir hesaptır. Çünkü elimde bir hesabım, bir delilim yok"*. Bkz. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:6, İçtima Senesi:3, İnikad:101, 5 Mayıs 1911, 679.

İstanbul'da 80000 frengili kadın bulunduğunu iddia etmiştir. Belirgin bir istatistiksel hata olduğuna inanan Sebilürreşad'a göre, İstanbul'da 80000 frengili kadın olduğunu söylemek yaklaşık 500000 kadının yaşadığı kentteki bütün sağlıklı kadınların frengili oldukları anlamına gelmekteydi. Dergiye göre İstanbul'daki yaşlı kadınlar ve çocuklar çıkartıldığında ancak 80000 sağlıklı kadın kalmaktaydı.[87]

4. Dönem Algısında Frengi, Fuhuş, Fahişe İlişkisi

Frengi dönemin düşünsel ortamında ötekileştirmenin araçlarından birisi haline getirilmiştir.[88] Osmanlı düşünce dünyasındaki frengiye yönelik ataerkil yaklaşımlar diğer toplumlardaki ataerkil yaklaşımlardan farklı değildir.[89] Gürbüz, yakışıklı, genç erkek dönem anlatımında "iffetsiz kadının" kurbanıdır. "Fahişeler Serbest mi Kalmalı?" başlıklı makalede fahişelerin vergiden uzak kontrolsüz şekilde mesleklerini sürdürebildikleri, yakalananların ancak yirmide ikisinde frengi tespit edilemediği, erkeklere sağlıklı olduklarına dair raporlar verilebildiği anlatılırken gençlerin iffetsiz kadınlara kurban edildiği iddia edilmiştir.[90] Açıkçası zihni kategorilerde frengi ile cinsler arasındaki ilişkinin suçlusu erkekten ziyade kadındır.[91] Fuhuş meselesine[92] odaklananlar genellikle talebe değil arza yoğunlaşmışlardır. Fuhşun yarattığı zararları azaltabilmek için kontrollü genelev politikaları izlendiğini hatırlatan Ömer Abdurrahman, serbest fuhuş ile gizli fuhuş arasındaki farklılıkları irdelemiştir. Buna göre, serbest fuhşun gerçekleştiği mekanlardaki kadınların sağlık durumları resmi doktorlar tarafından belirlendikten sonra Türkçe ve Fransızca hazırlanan şahsi sıhhat defterlerine eklenirdi.[93] Bu çerçevede temel problem, hükümetin etki alanının dışına çıkabilen gizli fuhuştur. Hıfzıssıhha-i Umumiyye Şubesi'ne göre birbirinden dinç, sağlıklı yüzbinlerce askeri, frengi gibi zührevi hastalıklarla baş başa bırakan; birkaç kuruş para için hastalığı acımasızca yayan gizli fuhuş yöntemidir.[94] Osman Şerafettin'e göre de gizlenen kadınlar frenginin

[87] İmzasız, "Fuhuş Vesikaları Mürevvicivelerine Cevabımız," *Sebilürreşad* 17/435-436 (14 Ağustos 1335/1919): 160.

[88] Bu ötekileştirmenin çok yönlü örnekleri vardır. Örneğin Nazım Şakird, Batılıların frengi ile medenileşmeyi kaynaştırdıklarının bilgisini vermektedir. Nazım Şakird, "Frenginin Esbab-ı Tavattunu", İstanbul Seririyat Mecmuası 5 (Eylül 1335/1919): 89-92. 89.

[89] Süleyman Numan'a göre, temel sıkıntılardan birisi Osmanlı kadınlarının neredeyse yarısının frengili olduklarından haberdar olmamalarıdır. Süleyman Numan, *Verem ve Frengi Hakkında Mutaala*t, (İstanbul: Matbaa-i Askeri, 1334/1918), s. 9.

[90] İmzasız, "Fahişeler Serbest mi Kalmalı," *Karadeniz* 10 (15 Mayıs 1335/1919): 2.

[91] Pınar da II. Meşrutiyet yıllarının zihni dünyasında genelevlerin kontrolüyle hastalığın dizginlenebileceği kanaatinin yerleştiğini somutlaştırmakta. Bkz. Mehmet Pınar, "Fuhuş ve Zührevi Hastalıkların (Frengi) TBMM'de Tartışılması ve Resmi Raporlara Yansımaları (1920-1932), *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (2020):17-18. Arpacı, nüfus meselesi, fuhuş, ahlak ve denetim bağlamlarında frenginin konumu açığa çıkartmıştır. Bkz. Murat Arpacı, "Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye'de Frengi ile Mücadele," *Toplum ve Bilim* 130 (2014): 59-85.

[92] Osmanlı son yılları ile II. Meşrutiyet yıllarında fuhşun yarattığı ahlaki, toplumsal karmaşa için bkz. Kemal Yakut ve Aydın Yetkin, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi," *Kebikeç* 31 (2011): 275-307. *Cem Doğan, Osmanlıda Cinselliğin Saklı Kıyısı* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019). Burcu Belli, *Osmanlı'da Fuhuş: II. Abdülhamit Dönemi'nde Kayıtlı Fuhuş Devlet ve Modernlik* (1876-1909), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2021).

[93] Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 74-75.

[94] Hıfzıssıhha-i Umumiyye Şubesi, *Frengi,* 9-10.

arkasındaki temel odaktırlar. Denetleme sürecinin dışında kalan uzaktan bakıldıklarında göze kibar ve çekici gelen bu kadınlar, her türlü yalanlarla kandırdıkları genç, diri, güçlü erkekleri hastalıkla tanıştırıyorlardı.[95] Gizli fuhşu destekleyen ise uzun soluklu kaotik savaş ortamıydı. 1909-1918 arasında uzun soluklu savaşlarla beslenen frenginin güçlü çeperler oluşturduğu görülmektedir.[96] Büyük Savaş'ın salgın hastalıkların gücünü arttırdığını belirten Tasvir-i Efkar'a göre, gizli fuhuş ve cehalet İstanbul'un %70'ni frengiden acı çeker hale getirmiştir.[97] 1918'de yayımlanan "Frengi Meselesi" adlı yazıda hastalığın İstanbul'daki konumu somutlaşmıştır. Buna göre Beyoğlu, Galata, Kadıköy, Üsküdar gibi mekanlarda bulunan genelevlerde 1658, özel evlerdeyse 1258 fahişe olup bunun 728'i Müslümandır. Mart 1918'de genelevlerde muayene edilen 75 kadının 8 tanesinde frengi 42 tanesinde belsoğukluğu söz konudur. Galata'da muayene edilen 126 kadından 60 tanesi hasta iken Beyoğlu'ndaki 1462 kadının 234 tanesi hastadır. 234 hasta kadının 85 tanesinde frengi, 32 tanesindeyse belsoğukluğu vardır.[98] Sağlık kuruluşlarının eksikliğinde cehalet ile gizli fuhşun iç içe geçmesi Kastamonu'daki[99] yaygınlaşmanın belirgin nedenlerinden birisiydi.[100]

İffetsiz kadının yanı başında masum gençlerden sonra masum görülen diğer grupsa bilgisiz, saf köylü erkeklerdir. Eğlence mekanlarını, gazinoları ziyaret ettiklerinde yüzügözü boyalı kadınların tavırlarından etkilenen gariban köylüler hakkında Mehmed Sedad şunları aktarmıştır: *"Henüz gelmiş bir köylü çalgılı kahvelerde eğlence neticesi yüzü gözü boyalı kaldırım kaltaklarını hava gazı kuvvetiyle ahu gibi görerek dişinden, tırnağından ve belki de çoluk ve çocuğunun nafakasından ayırdığı para ile adalet ve sıhhat-i umumiyye için sarf olunacağına emin olduğu vergi ve tekalif-i sairesini suret-i muntazamda(düzgünce) İstanbul'a gelerek biriktirdiği üç beş kuruşu burada bırakmak suretiyle bir gazinoya girdiği sırada acaba hatırına gelir mi ki belediye hekimleri namı altında önüne gelen temiz raporu gerçekten doğru olsun."*[101] Anlaşılabileceği üzere, gürbüz delikanlı ile gariban köylünün frengiye yakalanmalarının nedeni arayış içinde olmaları değil iffetsiz kadın tarafından baştan çıkartılmalarıydı.

[95] Osman Şerafettin, "Frengi", 2.

[96] Hulusi Behçet'in verileri 1909-1911 arası artışı somutlaştırmakta. Buna göre 1909-1910 arasında hastaneye müracaat eden 1101 kişiden 143 tanesi frengili olup bunun 109 tanesi Müslümandır. 1910-1911 arasında müracaat eden 1146 hastadan 166 tanesi frengili olup bunun 120 tanesi Müslümandır. 1911-1912 arasında müracaat eden 907 hastadan 160 tanesi frengili olup bunun 133 tanesi Müslümandır. Bkz. Hulusi Behçet, "Memleketimizde…", 9. Valide Sultan Hastanesinin 1915-1920 yıllarına ait veriler savaşın etkilerini kanıtlamakta. 1915-1916 arasında hastanede 110, 1916-1917 arasında 155, 1917-1918 arasında 233, 1918-1919 arasında 215, 1919-1920 arasında 276 frengili hasta kayıtlarda görülmektedir. H.Saib, *Frengililere,* 5. 1917-1921 yılları arasında Bolu Hastanesindeki durum şu şekildedir: 1917'de 101, 1918'de 250, 1919'da 220, 1920'de 134, 1921'de 171 kişi ilk defa frengiye yakalanmıştır. 1918'de toplam hasta sayısı 1449 iken bu sayının 665 tanesi doğrudan frengidir. Özdinç, "Cumhuriyet'in", 16.

[97] İmzasız, "Frengi Mücadelesi", 1.

[98] İmzasız, "Frengi Meselesi," *Sabah* 10384 (16 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1918): 2.

[99] Muhammed Sad'a göre, Kastamonu'nun orta halli kısımlarda frengi %0-%3 arasında, iç kısımlarda %3-%4 oranında, sahil kısımlarındaysa %4-%6 oranındadır. Muhammed Sad, "Kastamonu-Bolu", 549.

[100] Muhammed Sad, "Kastamonu-Bolu", 554-555.

[101] Mehmed Sedad, *Bel*, 23-24.

Resim 4: Frengili bir anne ve babadan frengili doğmuş bir çocuk.[102]

Ömer Abdurrahman, frengiye yakalanmamak için neler yapılması gerektiğini anlatırken iffetsiz kadınlara özel bir yer ayırmıştır. Gayrimeşru ilişkiye giren kadınların çoğunluğunun hasta oldukları ön kabulünden yararlanan yazar, bu tür ilişkilere girmek isteyen erkeklere öneriler sunmuştur. Buna göre erkek bir kadınla konuşurken onun öncelikle yüzünü, gerdanını, kollarını, ellerini hızla göz ucuyla kontrol etmeli, kadında ufak, küçük, kabuklu, kabuksuz, yaralar, sivilceler, fark ederse, dudaklarında yaralar ya da beyazımtırak sıyrıklar görürse, ellerinde soluk kırmızımsı ufak tefek yaralar, kuru egzamalar yakalarsa ondan şüphelenmeliydi.[103] Yazar ağız sağlığı hususunda şunu önermiştir: *"Kezalik bir bahane ile dişlerinin letafetinden bahsederek bunların hakiki olmayıp sınai yani takma olduğunu iddia ederek dudaklarının içi, ağzın deruni pek kolay ve güzellikle muayene edilebilir ki oralarda aynı tarzda yaracıklar veya beyazımtırak sıyrıntılar varsa kadınla münasebette bulunmak son derece hatadır."*[104] Yazarın çıkarımlarından iffetsiz kadınla ilişkiye giren erkeğin, iffetsiz kadın tarafından kontrol edilmesi gibi bir durum söz konusu olmayıp erkeğin kendisinden emin olmasının yettiği anlaşılmaktadır.[105] Öyle ki hasta kadınlar tarafından hastalandırılan bahtsız hasta

[102] Doktor Rıza Nur, *Emraz*, 70
[103] Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 55.
[104] Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 55.
[105] Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 57.

erkekler onları hastalandıran kadınları ihbar ederek diğer bahtsız genç erkekleri koruyabilirlerdi.[106] Kadın üzerinden ötekileştirilen bir diğer konuysa metresliktir. Metresi oldukları erkekleri kalben severek onlarla hayat geçirmeyi arzulayan metresler daha makuldüler. Sedad, bu mesleğe niyetlenenlerin %90'ının genelevlerdeki diplomalı kadınlardan çıkacağını düşündüğünden metresliği Osmanlı toplumuna uygun bulmamıştır.[107]

Osmanlı topraklarına yayılan frenginin %70'nin İstanbul kaynaklı olduğunu belirten Hüsnü Bey'e göre, öncelikle İstanbul'daki yayılım kanalları olan "genelevler" ile "gizli fuhşa" odaklanılmalıydı. Gureba Hastanesinde zührevi hastalıklar konusunda uzmanlaşmış bir doktor bulunmadığını hatırlatan mebus, hastanenin yanı başına yapılacak bir binada tedavi edildikten sonra frengililerin memleketlerine gönderilmelerini önermiştir.[108] Gizli fuhuşla savaşabilmek için Almanya'daki emraz-ı zühreviye cemiyetlerine benzer cemiyetler kurularak bu ülkedeki kanunlar, nizamnameler, talimatnameler örneklenebilirdi. [109] Sıhhiye Mecmuası ise gizli fuhuşla mücadelede iki yöntemin kullanıldığını belirtmiştir. İlk yöntem iffetsiz kadının izlenerek kayıt altına alınmasıyken ikinci yöntem fuhşu yaratan ortamın sonlandırılmasıdır. Güvenlik öncelikli yöntemlerle toplumsal yöntemlerin aynı havuzda uygulanmasının gerçekliğine değinen dergi, son noktada dönem algılamasının dışına çıkamayarak erkeğe değil kadına odaklanmıştır.[110] Hıfzıssıhha-i Umumiye Şubesinin boş vakitlerini zihinlerini eğlendirerek boşaltmak isteyen erkeklere önerisiyse kırlarda, ormanlarda gezerek ciğerlerine temiz hava çekmeleriydi. Şehrin gürültüsünden uzaklaşan, yemyeşil çayırlarda dinlenen erkeklerin vücutları bu sayede daha güçlü ve zinde olabilirdi.[111] Reşat Hikmet ise fuhşa eğilimli kızların namuslu işlere yönlendirilerek topluma kazandırılmalarını önermiştir. İstanbul'un zengin konaklarında hizmetçi istihdamı problemlerinin yaşandığını aktaran yazar, ilgili kurumlarca belirlenen kötü yola düşebilecek kadınların zengin konaklarda çalıştırılabileceklerini aktarmıştır. Böylece evli kadınlar, dul kadınlar temel gereksinimlerini karşılayabilirlerken kızlar çeyiz paralarını çıkartabilirlerdi.[112]

[106] Hıfzıssıhha-i Umumiyye Şubesi, "Frengi", 10-11.
[107] Mehmed Sedad, *Bel*, 22-23.
[108] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:5, İçtima Senesi:2, İnikad:102, 1 Haziran 1910, 654.
[109] İmzasız, "Memleketimizde", 2.; İmzasız, "Kastamonu'nda Teşkil Edilen Frengi Mücadelesine Dair Mütalaat," Sıhhiye *Mecmuası* 2/3 (1329/1913-1914): 202.
[110] Konu hakkında şunlar aktarılmıştır: *"Bu mücadelede iki tedbir esas olarak kabul olunmuştur. Biri usul-i inzibat ve tahdid(sınırlama) diğeri usul-i içtimaidir. Birinci usulde hususi polis vasıtasıyla fahişelik edenleri takip ile sebt-i defter(deftere kaydetme) edip bunları haftada bir veya iki defa muntazaman muayeneden geçirmek ve yeni hastalık alanları hastahaneye sokarak tezahürat-ı iptidaiye(ilk belirtiler) ve taliye(sonra gelen) devrini geçirinceye kadar ve emraz-ı zühreviye göstermeyen eski hastaları da ayakta tedavi ve icra-i sanat-ı fuhuştaki serbestiyelerini bazı kuyudat-ı kanuniye(kanuni kayıtlar) ile tahdid(daraltmak) ve bunlara karşı mümanaat(engelleme) gösterenleri kavanin-i mahsusesine tevfikan(uygun olarak) cezadide etmektir. İkinci usul müessesat-ı hususiyye ve tedabir-i mahsusa-i teşebbüsat ve tesisat-ı içtimaiye ile fuhşa sebep olan ahval-i içtimaiyeyi ıslah edip polisin takibini, muayene ve tedavi-i cebriyi kaldırmaktan ibaretti."* İmzasız, "Kastamonu'da Teşkil", 203.
[111] Hıfzıssıhha-i Umumiyye Şubesi, "Frengi", 11.
[112] Reşat Hikmet, "Büyük", 1.

Muhafazakâr çevreler de fuhuş sorunuyla ilgilenmişlerdir. Aziz Sami'ye göre, dini akidelere uyumla fuhuş kaynaklı frenginin yaygınlaşması engellenebilirdi.[113] Fuhuş vesikalarının yaygınlaştırılmasını eleştiren Sebilürreşad'ı özgün kılan hususlardan birisi meseleyi kadın kadar erkekle de bütünleştirebilmesidir. Sıhhiye Müdürü Abdullah Cevdet'in iffetsiz kadınlara fuhuş vesikaları verilebileceğini açıklamasını dergi eleştirmiştir. Frenginin dini hassasiyetlerle dizginlenebileceğine inanan Sebilürreşad'a göre Abdullah Cevdet zinayı korumaktaydı. Dergi, zinanın resmi olarak tanınması anlamına gelen bu uygulamanın hilafetin ilke ve değerlerine karşıt olduğunu iddia etmiştir. Fuhşun vesikayla değil zinanın tümden yasaklanmasıyla çözümlenebileceğini savunan Sebilürreşad, bu tip uygulamaların kadınların zararına erkeklerin yararına olduğunu aktarmıştır.[114] Tartışmanın toplumsal cinsiyet bağlamına da odaklanan dergi, vesikalı kadınlarla ilişkiye giren erkeklerin neden vesikalandırılmadığını sorgulamıştır: *"Halbuki o bil-muayene hastalıksız olduğu sabit olan vesikalı kadına o illet-i meşumeyi(uğursuz hastalık) telkih(aşılamak) eden zani erkek diğer zaniye kadınlara da telkih-i emraz(hastalık aşılama) edip duracak. Buna karşı hiçbir şey yapılamayacak. Fahişelerin hastalıksız olması için vesika usulünü tamim ve takviyeye çalışan Abdullah Cevdet Bey zani erkeklerin de hastalıksız olması için fahişelerin de emniyet tahtında icra-yı fuhuş etmeleri için zina etmek isteyen erkeklere vesika dağıtması lazımdır ki her iki tarafta birbirinden emin olsun."*[115] Dergiye göre vesika dağıtmak yerine sıhhiye teşkilatının desteklediği mahalli uygulamalarla hastalığın yanında ahlaksızlık da denetlenebilmeliydi. Süleyman Numan'a göre kadınlar kadar erkeklerin de frengiyle ilişkilerini belirginleştiren istatistiki veriler tutulmalıydı.[116]

5. Frenginin Tedavisinde Hastane, İlaç ve Eksik Tedavi Tartışmaları

Frengi salgınlarının Kastamonu, Bolu gibi vilayetler haricinde farklı vilayetlerde de yoğunlaşması frengi hastanelerinin sayısının arttırılmasını gündeme getirmiştir.[117] Kilisli Rıfat'a göre, frengi hastaneleri tartışmasında İtalyanlar örnek alınabilirdi. İtalya'da nüfusu 40000'i geçen her şehirde masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere ayakta tedaviyi hedefleyen kurumlar açılmaktadır ki 1908'de muayene edilen 600000 kişinin 60000'nine frengi tedavisi uygulanmıştır. Genel hastanelerde frengililer için ayrılan kısımlardaysa 15000'e yakın frengili iyileştirilmiştir. Sınıfsal konumlarına bakılmaksızın herkesin aynı şartlarda hastaneye kabul edilmeleri ise bir diğer noktadır.[118] Tedavinin halka ücretsiz olmasının gerekliliğine değinen Dağavaryan, Osmanlı Devleti'nin her köşesinde bu hastalıkla mücadele edecek sağlık kuruluşlarının

[113] Aziz Sami, "Frengi İllet-i Müstevliyesinin Tahribatı ve Son Tedavi ve Tedabir-i Tahaffuziyesi," *Hekim* 15 2/2 (Kanun-u Sani 1326/Ocak-Şubat 1911): 230.
[114] İmzasız, "Ahval-i Sıhhiye", 107.
[115] İmzasız, "Fuhuş Vesikaları Mürevvicinin Cevabı ve Cevabımız-I," *Sebilürreşad* 17/431-432 (24 Temmuz 1335/ 24 Temmuz 1919): 124.
[116] Süleyman Numan, Verem, 14.
[117] Örneğin Kastamonu ve Bolu'da bulunan 300 yataklı 6 hastanedeki 150 yatak frengili hastalara ayrılmıştır. Muhammed Sad, "Kastamonu-Bolu", 556.
[118] Kilisli Rıfat, "İlm ve Fen: Frengide Tahaffuz Meselesi ve Yeni Frengi İlacı," *Tanin* 916 (22 Mart 1911/9 Mart 1327): 4.

açılmasını önermiştir.[119] Mecliste de hastane tartışması izlenebilmektedir. 1917'de Sıhhiye Müdür-i Umumi Vekili Adnan Bey konu hakkında şunları beyan etmiştir: *"Frengi mücadelesi de aynı surette devam ediyor. Frengi için aldığımız tahsisatla memleketin muhtelif yerlerinde frengi hastaneleri namıyla küçük hastaneler tesis ediliyor ve yakalayabildiğimiz frengileri o hastanelere koyuyoruz."*[120] Şekip Aslan Bey'in hangi noktalarda hangi hastanelerin olduğunu sorgulaması üzerine söz alan Adnan Bey, Kastamonu ve Bolu'da hastanelerin bulunduğunu, Bursa ve Çanakkale'ye hastanelerin yapıldığını, birçok yerdeyse hastane haline getirilmiş dispanserlerin faaliyete geçtiğini aktarmıştır.[121] Muhammed Sad'a göre, bir önceki yıl belirlenen teşkilatlandırma sorunları giderilen seyyar tabiplikler 1914'te 21 adet tabip 8 kol şeklinde bölgelere dağıtılırken 6 adet hastaneye eklenen 4 yeni hastaneyle sistemin verimliliği arttırılabilirdi.[122] Ahmet Cevdet ise salvarsanın kolay ve hızlıca nasıl taşraya ulaştırılabileceğini sorgulamıştır. Ona göre Trabzon, Kastamonu, Hüdavendigar, Biga, İzmir, Konya, Adana, Sivas, Musul, Bağdat, Basra, Halep, Beyrut, Kudüs, Zor, Şam, Bitlis, Van, Diyarbakır, Yemen, Harput, Erzurum, Ankara kentleri büyüklüklerine göre daire sayılarına ayrılacak, daha sonra dairelerin ortasında dört doktorluk salvarsan temin edilebilecek depolar yapılacak, en son ise yedi parçaya bölünen her bir daireye sırayla ilaçlar gönderilecekti.[123]

Dönem algısı ile basın hayatında frenginin tedavi süreci ile karşılaşılan sorunlar da irdelenmiştir.[124] Frenginin tedavisinde hangi gelişmelerin yaşandığını detaylandıran Ömer Abdurrahman, Metchnikoff'un 1903'te frenginin hayvanlara da bulaşabileceğini kanıtladığını, 1905'te Schaudinn'in frenginin mikrobunu tanımlayarak frengi teşhisini kolaylaştırdığını, 1907'de Wassermann'ın kendi adını taşıyan bir yöntemle hastalığın teşhis ve derecelerinin tespitini sağladığını anlattıktan sonra 1910'da Paul Ehrlich tarafından 606 yani salvarsanın keşfedildiğini hatırlatmıştır.[125] 606'nın devrimsel karakterine değinen yazar, bu ilacın açık yaraları kolaylıkla kapattığına, hastalığın yayılımını

[119] Dağavaryan, "İlm ve Fen", 3.
[120] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:3, Cilt:3, İçtima Senesi:3, İnikad:49, 5 Mart 1917, 49.
[121] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:3, Cilt:3, İçtima Senesi:3, İnikad:49, 5 Mart 1917, 50.
[122] Muhammed Sad, "Kastamonu-Bolu", 555. Seyyar tabipliğin XX. yüzyıldaki işleyişi ve frengi ilişkisi için bkz. Mehmet Güneş, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi il Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik", History Studies, 13/5 (2021), 1675-1692.
[123] Ahmet Cevdet, "Fenniyat: Düşman İçimizde," Sebilürreşad 10/241, (11 Nisan 1329/24 Nisan 1913): 115. Ayrıca salvarsanı temin edemeyen fakirler her cuma öğleden önce Gureba-i Müslim Hastanesine başvurarak ücretsiz aşılanabilirlerdi. Bkz. İmzasız, "Fakir Frengililere İlaç", *Afiyet* 3 (9 Teşrin-i Sani 1329/22 Kasım 1913): 15.
[124] Bkz. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Frengi İlletine Karşı, (İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekası, 1331/1915-1916), 3-6.
[125] Ömer Abdurrahman, *Gençlere,* 14-15. Treponema pallidumun mikroskobik tanımlamaları için. Bkz. Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 17; Besim Ömer, "Frengi Hakkında Tecarüb-i Cedide-i Fenniye," *Nevsal-i Afiyet*, C.4, (İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, 1906), 484. Eylül 1910 tarihli Tanin gazetesinde de Ehrilch'in başarısına değinilmiştir. Bkz. İmzasız, "Frengi Hakkında," *Tanin* 725 (25 Ağustos 1326/7 Eylül 1910): 3. Osmanlı Devleti'nde salvarsan ve neosalvarsana verilen tepkiler için bkz. Başak Ocak, "Frenginin Tedavisinde Salvarsan ile Neosalvarsan'ın Keşfi ve Bazı Osmanlı Hekimlerinin Bu İlaçlar Hakkındaki Değerlendirmeleri." *Tarih Okulu Dergisi* 40 (2019): 296-311.

geciktirdiğine ama kesin bir tedavi sunmadığına değinmiştir.[126] İbrahim, Almanya'nın Könisberg şehrinde düzenlenen dört günlük Etıbba Kongresine İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Rusya, İsveç, Danimarka, Hollanda, Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan'dan katılan uzmanların Ehrlich'in ilacıyla oldukça ilgilendiklerini belirtmiştir.[127] Ekim 1910'da Frankfurt şehrine giden İbrahim, 1911 tarihli yazısında yüzlerce frengili hastaya uygulanan 606'nın etkilerini şöyle anlatmıştır: *"Bu ilacın tecrübesi hengamında Frankfurt, Berlin, Braslav, Magdeburg, Viyana, Peşte gibi müessesat-ı tıbbiyesi en parlak şehirlerde iktisab-ı malumat ve tedkikat için gelen milel etıbbası en ağır frengi hastalarında 606'nın tesirat-ı seria ve hasenesi(güzellik) karşısında mebhut(hayret) kalmışlardır."*[128] Servet-i Fünun'a göre, Ehrlich'in başarısı kendinden önceki yüzlerce bilimsel keşfin sonucuydu.[129] 606, meclis tartışmalarına da yansımıştır. İlaca gösterilen ilgiyi sorgulayan Dr. Esat Bey, temkinli olmanın gerekliliğini hatırlatarak bu tür ilaçların yaygınlaştırılmasını beş yıllık deneyime yayılmasını önermiştir.[130]

Resim 5: İkinci evrede frengili bir kadın.[131]

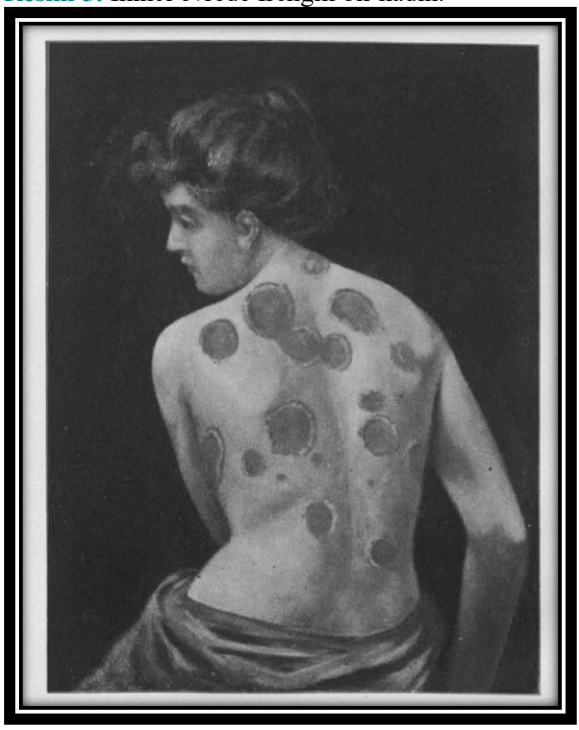

[126] Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 15.
[127] İbrahim, "Mekatib", *Sırat-ı Müstakim* 5/109 (23 Eylül 1326/6 Ekim 1910): 82.
[128] İbrahim, "Frengi İlletinin Çare-i İndifaı-Yeni Tedavi," *Sırat-ı Müstakim*, 6/145 (2 Haziran 1327/15 Haziran 1911): 235.
[129] İmzasız, "Frengiye Deva," *Servet-i Fünun* 20/997 (1 Temmuz 1326/14 Temmuz 1910): 142.
[130] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:6, İçtima Senesi:3, İnikad:102, 7 Mayıs 1911, 691.
[131] Sıhhat ve Muavenet-i İçtimai Vekaleti, *Sıhhi Müze Atlası*, 1926, 17.

606 ile 914 yani salvarsan ve neo-salvarsan adlı ilaçlar çığır açsalar da bu ilaçların başarıları da cıva tedavisindeki gibi uzun soluklu uygulamalara bağlıydı. Ancak ilaçların özellikle frenginin başlangıç evrelerindeki başarıları bazı doktorlar ya da doktor görünümlü kişiler tarafından suistimal edilmiştir.[132] "Frengide Tedavi Esasları" adlı eserde, frengi mikrobunun üç yıllık doktor kontrolünde salvarsan, neosalvarsan veya cıvayla etkisizleştirilebildiği anlatılırken dişler ile böbreklerde oluşabilecek kalıcı etkiler hatırlatılmıştır. Örneğin cıvayla tedavi yöntemi seçildiğinde dişlerdeki çürükler giderilmeli[133], tedavi süresince dişlerin bakımı aksatılmamalı ve sigara içilmemeliydi.[134] Birinci Dünya Savaşı 1918-1920 yılları arasındaki frengi vakalarını yoğunlaştırırken 606 ile 914'e umut bağlayan kişi sayısını arttırmıştır. Hastalığın evreleri arasındaki zaman dilimlerinin oldukça uzun olması bu ilaçlara umut bağlayanları paragözlerin kapısına sürüklemiştir. Öyle ki 1918-1920 yılları arasında yayımlanan gazeteler, çok kısa sürede frengiyi iyileştirebildiklerini beyan eden paragözlerin ilanlarıyla doludur.[135] Bu tip paragözleri eleştiren Mehmed Sedad, bazı ecza depolarından kontrolsüzce reçetesiz ilaçlar dağıtılırken ticari kaygılara kapılan gazetelerin ilan sayfalarınınsa bu süreci desteklediğini savunmuştur. Yazara göre, gazetelerin ilan kısımlarının neredeyse %80'nini kaplayan bu tip ilanları verenlerden uzak durulmalıydı.[136] Mehmed Sedad, şu vurucu eleştiriyi de yapmıştır: " *Çünkü mükellef dairelerde oturmak, arabalarda gezmek, çifte uşak kullanmak çeşit çeşit metreslere malik olmak gibi saadet-i medeniyeyi bunlar ellerine geçen hastayı soymakla temin ediyorlar."*[137] Genellikle hastalığın birinci devredeki gelişimine odaklanan paragözler, birkaç tane 606 ya da 914 iğnesi yaptıktan sonra hastalarına tedavi olduklarının teminatını veriyorlardı.[138] Cıva, 606 ya da 914'ün 3-4 senelik bir tedavi gerektirdiği düşünüldüğünde paragözlerin tedavi etmeden hastalarını evlerine, köylerine gönderdikleri açığa çıkmaktadır. İskender Fahrettin dört yıllık kesintisiz tedavinin önemini şöyle anlatmıştır: *"Neosalvarsan tedavisini bile ikmal-i lüzum(bitirme gereği) görmeyerek plakların indifaından(yok olma) sonra her şeyin bitmiş olduğunu zan ederek sevine sevine koşa koşa evine ailesinin arasına dönecek olan o biçare hasta aradan bir müddet geçtikten sonra hastalığın ikinci ve üçüncü devresine girerek yaralar tekrar meydana çıktığı zaman şaşıracak ve o vakit şifa umduğu neosalvarsandan da bir tesir görmeyecektir."*[139]

[132] İmzasız, "Beyanname-i Sıhhiye: Frengiye Karşı," *Sıhhiye Mecmuası* 1/2 (1329/1913-1914): 131.
[133] Dişlerin tedavisi için şu karışım önerilmiştir: Sabun ağacı sıbgının(akışkan çeşni) yarım bardak ılık suya ilave edilip kullanılmasını önermiştir. Yazar ayrıca diş sağlığı için ilaç tarifi de vermiştir. Buna göre 3 gram acide benzoique, 25 gram acide thymique, 15 gram teinture d'evcalyptus, 0,75 gram essence de menthe poivrac ile 100 gram alkol karıştırılarak hazırlanan ilaç diş temizliğinde kullanılabilirdi. H.Saib, *Frengililere,* 21.
[134] Ayrıca söz konusu eserde frengili hastanın tedavi sürecini kontrol altında tutmasını sağlayan dört yıllık tedavi cetveli de verilmiştir. Dahiliye Nezareti Müdüriyet-i Umumiyesi, *Frengide Tedavi Esasları* (İstanbul: Matbaa-i Osmani, 1331/1915-1916), 3-4.
[135] Özellikle savaş süreci ve sonrasında bu ilanlar İkdam, Sabah gibi gazetelerde izlenebilmekte.
[136] Mehmed Sedad, *Bel*, 7.
[137] Mehmed Sedad, *Bel*, 10.
[138] Kılıç, okuldan atılan iki kişinin okulda frengi var söylentisi çıkarttığını bazılarının sevmedikleri kişilere bilerek frengili hizmetçiler gönderdikleri gibi olayları anlatmıştır. Kılıç, "Türkiye'de", 295.
[139] İskender Fahreddin, "Hayat-ı", 170.

"Sıhhat-i Umumiyemiz: Frengi ve Ölüm" başlıklı yazıya göre, ilacın kimyevi ve fizyolojik etkileri, uygulama sırasındaki yanlışlıklar ile hastanın psikolojik ve fizyolojik durumu 606 ile 914'ün başarılarını etkilemekteydi.[140] Aziz Sami, cıvadan elde edilebilecek faydaları daha kısa sürede sağlayan 606'nın paragözlerin elinde bir toplumsal buhran kaynağına dönüştürüldüğünü savunmuştur.[141] Birkaç tane salvarsan yada neosalvarsan şırınga edilmesi ya da yirmi-otuz günlük bir bakımla frenginin geçmeyeceğini dört yıllık bir tedavinin zorunlu olduğunu Ömer Abdurrahman da hatırlatmıştır.[142] Sabah'a göre bu arz-talep dengesi, toplumsal normların getirdiği dışlanma korkusunu yaşayanların paragözlerden medet ummalarından kaynaklanıyordu.[143] Hıfzıssıhha-i Umumiye Şubesi ise paragöz doktorlardan gerçekleştirmedikleri tedavinin 20, 25 yıl sonra delilikle sonuçlanabileceğini unutmamalarını istemiştir. İlk evreyi birkaç şırıngayla atlatanlar ileriki yıllarda karşılaşabilecekleri sorunları bir süreliğine ertelemekteydiler.[144] Tedaviyi yarım bırakan doktor ve düzenbazları şarlatanlar olarak tanımlayan Celaleddin Muhtar ise şunları aktarmıştır: *"Artık katiyen iyi oldunuz teminiyle salıverdiğiniz bedbahtan memleketlerine gidip familyası efradından bulunan bi-günahtan ve masumanın frengi mikroplarıyla bilmeyerek hayatlarını tesmim(zehirleme) ediyorlar. Küçük bir sivilceyi dehşetli bir şirpençeye, bir katreyi koca bir ummana tahvil(değiştirmek) ediyorsunuz."*[145] Bu tip paragözlere halk düşmanı nitelemesini yapan Sıhhiye Mecmuası ise konuya şu şekilde yaklaşmıştır: *"İnsaniyet hidmetiyle mükellef olanlar içerisinde maatteessüf bu gibi beşeriyet düşmanları bulunur. Birkaç ayda frengiyi katiyen iyi edeceklerini gazetelerle ilan edenlere inanmak haiz değildir."*[146] Sağlıklı nesilleri tehdit een halk düşmanlarının cinayet işlediklerini savunan Ömer Abdurrahman ise şunları aktarmıştır: "*Nasıl olurda bir adamın sırf kesesine göz dikip zavallının belki bütün bir ailenin binnetice koca bir heyet-i içtimaiyenin duçar olacakları zararları, felaketleri hiç hatırlarına bile getirmeksizin bir iki şırınga ile şifa ederek biçare halkı iğfal(kandırmak) ediyorlar. Bu hal bütün millete karşı irtikab(kötülük) edilen müthiş bir cinayettir.*"[147]

6. Frengi Karşısında Bilgiyi Sadeleştirerek Halkı Bilinçlendirme Kaygısı

Halkın frengiye karşı bilinçlendirilmesi dönemin düşünsel ortamında tartışılan bir diğer konudur. Geniş kitlelerin, genel sağlık bilgisiyle kaynaşamamaları salgın hastalıkların yayılımını kolaylaştırmaktaydı. Frengi gibi ahlaki kıstasları zorlayan hastalıklar okuma kültürünü destekleyici anlaşılabilir, sadeleşmiş eserlerin yazılmasının

[140] İmzasız, "Sıhhat-i Umumiyemiz: Frengi ve Ölüm," *İkdam* 8878 (3 Aralık 1921): 3.
[141] Aziz Sami, "Gaye-i Fen ve Bahriyye: Frengi ve 606," *Tanin* 977 (9 Mayıs 1327/22 Mayıs 1911): 3.
[142] Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 20.
[143] İmzasız, "Frengi Meselesi", 2.
[144] Hıfzıssıhha-i Umumiyye Şubesi, "Frengi", 3-4. Avni Mahmud ise Terbiye-i Akliye adlı eserinde okuma-şehvet duygusu-frengi arasındaki ilişkiye işaret etmiştir bkz. Seval Yinilmez Akagündüz, "An Exemplary Book on the Training of the Mind through the Eyes of a Doctor: Terbiye-i Akliyye and Philosophical Investigation", *Turkish History Education Journal* 10/1, (2021): 72-87.
[145] Celaleddin Muhtar, "Frengi", 174.
[146] İmzasız, "Beyanname-i", 132.
[147] Ömer Abdurrahman, *Gençlere*, 27.

gerekliliğini Osmanlı düşünce dünyasında somutlaştırmıştır.[148] Muhammed Sad'a göre, ahlaki normlar altında boğulanlar frenginin uzun vadeli etkilerini görmezden gelerek inkar kartını kullanıyorlardı.[149] Bu düzlemde hastalığın niteliğini ve tedavi yöntemlerini anlatan risaleler, kitaplar, broşürler müzeler, sergiler ve konferanslarla halk aydınlatılmalıydı.[150] Rıza Nur, frenginin yarattığı tahribatı tanımayan yoksulların, köylülerin ve cahillerin tütsücülere, üfürükçülere gittiklerini belirtmiştir.[151] Mehmet Emin'e göre, frenginin en basit bulaşma yöntemleri ile gözden kaçırılmaması gereken tedavi noktalarına odaklanan bilinç aktarımları uzun vadeli buhranları engelleyebilirdi.[152] Bunun için halkın anlayabileceği sadelikte kitaplar, makaleler hazırlanmalıydı. "Bel Soğukluğu ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi ve Yakalanmış Olanların Tedavisi Adlı Kitap Hakkında", adlı makalede Rıza Nur dili nedeniyle eleştirilmiştir. Rıza Nur'un eserinin kıymetini teslim eden yazı, kullanılan dilin ülke gerçekleriyle uyuşmadığını savunmuştur. Sadeleştirilmiş sağlık bilgisi kitaplarının ekmek, su kadar stratejik tüketim metaları olduklarını hatırlatan makale, çeşitliliğin arttırılmasını da önermiştir.[153] Fransızcadan yararlanılarak hazırlanan tıbbi eserleri ancak uzmanların anlamlandırabildiklerini savunan Mehmet Sedat, iyi-kötü okuma-yazması olanların bile bu eserlerden yararlanamadıklarını aktarmıştır.[154] Hulusi Behçet de frenginin gücünün hastalığın nitelik, yayılım ve tedavi yollarının halka tanıtılabilmesiyle kırılabileceğine inanmıştır. Ona göre, geniş kitleler karanlık bir bahçede hastalıktan habersiz bir oraya bir buraya koşturmaktaydı.[155] Cehaletin frenginin yarattığı tahribat ile tedavi yollarından bihaber gençleri beslediğine inanan Osman Şerafettin, gençlerin bilinçlendirmesiyle hastalığın gücünün kırılabileceğini iddia etmiştir. [156]

Aydınların, halktan koparak frenginin tahripkâr niteliğini görmezden gelemeyeceklerini savunan Reşat Hikmet ise sinema, tiyatro ve konferans[157] gibi halkı aydınlatma araçlarına değinmiştir. Viyanalı Aydınların konferanslarda frenginin çıbandan ibaret bir hastalık olmadığını anlattıklarını aktaran Reşat Hikmet şunları önermiştir: *"Bu hususta dahi etıbbanın ve erbab-ı ihtisasın himmeti olmalı ve konferanslarda elyevm(bugün) her yerde yapıldığı vechle frengi tahribatı sinema suretinde ziyadar projeksiyonlarla halka gösterilmeli ve bu çareler her suretle taşralarda dahi tamim ve tatbik edilmelidir."*[158]

[148] Süleyman Numan gibi bilginin sadeleştirilmesine mesafeli yaklaşan yazarlar da vardır. Bu eserlerde yalnızca nasihatler verildiğini belirten yazar, yerinde tespit ve müdahale gibi esas mücadele odaklarının gözden kaçırılmamasını istemiştir. Süleyman Numan, *Verem*, s. 9.
[149] Muhammed Sad, "Kastamonu-Bolu", 549.
[150] İmzasız, "Frengi Mücadelesi", 1.
[151] Rıza Nur, *Emraz-ı,* 27.
[152] Mehmet Emin, "Frengi", 13.
[153] Ayn.F, "Bel Soğukluğu ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi ve Yakalanmış Olanların Tedavi Adlı Kitap Hakkında," *Türk Yurdu* 3 (15 Kanun-ı Evvel 1327/28 Aralık 1911): 88.
[154] Mehmed Sedad, *Bel*, 6-7.
[155] Hulusi Behçet, "Memleketimizde Frengi," *Hürriyet-i Fikriyye* 5 (3 Mart 1330/16 Mart 1914): 8.
[156] Osman Şerafettin, "Frengi Meselesi", *Tasvir-i Efkar* 2383 (4 Mart 1334/1918): 2.
[157] İkdam'ın 2 Mart 1918 tarihli sayısında frengi hakkında verilen bir konferans detaylandırılmıştır. Bkz. İmzasız, "Emraz-ı Zühreviye ve Asabiye Müsamereleri: Frengi Hakkında Efkar ve Mütaalat", *İkdam* 7564 (2 Mart 1918): 2.
[158] Reşat Hikmet, "Büyük", 1.

Diğer yandan Müslümanların Gayrimüslimler kadar temel sağlık bilgisine sahip olmamaları da irdelenmiştir. Muhammed Sad, farklı nedenlerden dolayı İstanbul'un frengili mahalleleri ile iç içe geçen Kastamonu ve Bolulu Müslümanların sıklıkla frengiye yakalanırken aynı mahallerde işlerini halleden Niğdeli, Nevşehirli Gayrimüslimlerin frengiden daha az etkilendiklerini gözlemlemiştir. Ürgüplü öğretmenlerin sağlık konusunda halkın aydınlatılmasında gösterdikleri başarıda yazar tarafından övülmüştür.[159]

Resim 6: Üçüncü evrede frengili bir adam.[160]

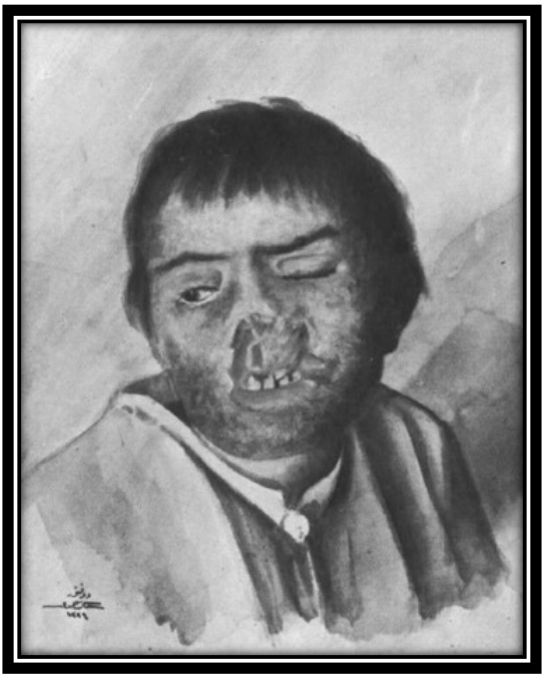

Hastalıkların karakterinin görselleştirilerek anlatılmasının gerekliliği de irdelenen konulardan birisidir. Osman Şerafettin, İstanbul'da açılan "Sıhhi Müzeyi" sütunlarına taşımıştır. "Sıhhi Müzeyi" gezenler hastalıkların etkileri ile oluşma biçimlerini sadeleştirilmiş bilgi aktarımları yapan resimlere, levhalara bakarak rahatlıkla öğrenebilirlerdi.[161] Frengi gibi toplumsal tabular yaratan hastalıkların neden-sonuç ilişkilerinin aydınlatılmasının önemine değinen yazar, bu tür müzelerin belirgin bilinç aktarımları sağlayabileceğine inanmıştır.[162] Diğer yandan, Aziz Sami çağdaş araçların salgın hastalıklarda kullanılmamasının tıp bilgisinden elde edilebilecek yararları azaltabileceğini

[159] Muhammed Sad, "Kastamonu-Bolu", 552.
[160] Sıhhat ve Muavenet-i İçtimai Vekaleti, *Sıhh*i, 22
[161] Osman Şerafettin, "Cemai Felaketlerimizden Frengi ve Sıhhi Müze," *İkdam* 7724 (12 Ağustos 1918): 2.
[162] "*Frengi nasıl çıkar? Arz-ı ibtidaisi nedir?, nasıl vücuda dağılır?, frengiden ne suretle şüphe edilir? İşte bütün bu suallerin cevapları resimlerle, levhalarla vazıhan(açıkça) irae(göstermek) edilmiştir. Frenginin tesirat ve tahribatı hakkında gayet güzel tablolarda mevcuttur.*" Osman Şerafettin, "Cemai", s. 2.

savunmuştur.[163] Öğretmen ile öğrenci arasında, anne ile kızı arasında, baba ile oğlu arasında cinselliğin konuşulmamasının nedenlerini sorgulayan Rıza Nur, Anadolu'nun büyük çoğunluğunda kadınların erkek doktorlara muayene ettirilmediklerini hatırlatmıştır.[164]

Halkın bilgilendirilmesinde tiyatro oyunlarının yeri de işlenmiştir. Fransa'da Eugéne Briéux'u (1858-1932) "Les Avariés" adlı frengiyi anlatan oyununun erkek, kadın fark etmeksizin hınca hınç dolu salonlarda gösterildiğini aktaran Rıza Nur, hastalığın niteliği ile tedavi yollarının bu tür akılda kalıcı etkinliklerle halka ulaştırılabileceğini savunmuştur.[165] XX. yüzyılın başlarının tartışmalı eserlerinden birisi olan Eugéne Briéux'un piyesi yayınlandığı ilk günden itibaren gündem olmuştur. Cinsel yollarla bulaşan hastalıklar hakkında genel tabuların katılaştığı bir dönemde piyes, frenginin evlilik üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Osman Şerafettin evlilik, aile içi ilişkiler, burjuvazinin hodbinliği, bilinçsizlik, umursamazlık ve intikam gibi temaları işleyen piyes hakkında şunları aktarmıştır: *"Eserinde Briéux bize vazihen frenginin kabil-i şifa ve tedavi olduğunu fakat ancak tedaviyi uzun müddet devam etmekle bu neticenin elde edilebileceğini gösteriyor. Briéux bize izdivaçtan mukaddem muayene-i sıhhiyenin ne kadar lazım olduğunu isbat ediyor Briéux bize bu piyesi de frengi gibi bir belaya karşı tedabir-i sıhhiye ve içtimaiye ile ciddi bir mücadele icrası iktiza ettiğini anlatıyor ki bu sebepten biz etıbba bu defa kendisine cidden müteşekkiriz*".[166] Açıkçası halkı aydınlatma araçları frenginin karakterinin tanımlanarak ona yönelik alınan önlemleri kolaylaştırabilirdi.

Sonuç

İnsanlık tarihinin çok yönlü dönüşümünde kalıcı izler bırakan frengi, kültürlerin ve toplumsal yapıların farklılaşmasına zemin hazırlamanın yanında ahlaki kodların sinir uçlarına da sirayet etmiştir. Cinsellik ile frengi arasındaki ilişkinin, toplumsal normlara uyulmadığını somutlaştırması suçlananın konumunu güç odaklarının algılamalarına mahkûm etmiştir. Mahremiyeti güç odaklarının önceliğinde tanımlayan ideolojik, bürokratik aygıtlar için kıtasal bazda frenginin suçlusu; Yahudiler ya da Kızılderililer, ülkesel bağlamda Japonlara göre Çinliler, Türklere göre Batılılarken toplumsal aktarımda ise başta iffetsiz kadınlar olmak üzere bütün kadınlar, fakirler ve çingenelerdi. Hastalığın ahlaki kıstaslar üzerindeki acımasız zorlaması ataerkil iktidar kalıplarının eril söylemi merkezileştiren teori ve uygulamalarını küresel bağlama oturtmuştur. Patriarkal yapı ve kurumların, tarihsel süreçte elde ettikleri hiyerarşilerine uygun şekilde matriarkal yapıları tek bir merkezden çıkmışçasına denetlemek istemeleri frengi özelinde kadını merkezileştiren söylem ve uygulamaları güçlendirmiştir. Eril söylemli çıkışlarla kadını periferileştiren Osmanlı işleyiş ve algıma paradigmalarının da küresel patriarkal amaç ve araçsallaştırmalarının dışında olduğu söylenemez. Ötekileştirilme korkusuyla gelen gizleme kaygısı, yalnızca hastalığın yayılımını kolaylaştırmamış ötekiyi

[163] Aziz Sami, "Frengi", *Hekim* 2/4 (15 Şubat 1326/28 Şubat 1911): 247.
[164] Rıza Nur, *Emraz-ı.*, 22.; İmzasız, "Frengi Mücadelesi", 1.
[165] Rıza Nur, *Emraz-ı*, 32-33.
[166] Osman Şerafettin, "Musahabe-i Tıbbiye: Briéux ve Frengililer," *Sabah* 52/10817 (28 Ocak 1919): 4.

hastalığın ruhuna uygun şekilde cinsi farklılıklar etrafında kümelendirmiştir. Tıpkı Batı'da olduğu gibi frengili züppe Osmanlı erkek tipi ile frengili kadın arasındaki ayrımda hastalığı taşıyan erkek değil kadındı.

II. Meşrutiyet yılları iç ve dış siyasetin yakıcılığında derin sosyo-ekonomik değişim ve dönüşümleri barındıran kaotik bir dönemdir. Küresel güç odaklarının, klasik imparatorlukları tasfiye etme girişimlerinin yarattığı uzun soluklu askeri çatışmalar, demokratikleşme ve modernleşme çabalarıyla bütünleşerek fikri atmosferin çeşitlenen koşullarında yeni iletişim kanallarını somutlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl boyunca varlığını sürdürebilmek için harcadığı çabalar yeni bürokratik, demokratik ve eğitsel kümelenmeler yaratmıştır. Siyasi ve toplumsal gereksinimlerin, yeni kümelenme biçimleri tarafından yeterince karşılanamaması 1908-1918 yılları arasında önceki döneme göre daha radikal uygulama paketlerini gündeme getirmiştir. Devletin hukuki, bürokratik, askeri, eğitsel öncelikleri ideal vatandaşı sağlıklı nesillerle bağlantılandırdığından sağlığın reorganizasyonuna giden yol, salgın hastalıklara odaklanılmasını sağlamıştır. Bu düzlemde frengi, 1908-1918 yılları arasında Osmanlı fikri atmosferindeki tartışmalara uygun belirgin kalıplar elde etmiştir. Aydınlar, frenginin yayılma yollarını pozitivist veriler ile kültürel alışkanlıklar bağlamında irdeleyerek cinsel ilişki haricinde öpme geleneği, aynı kapta su içme alışkanlığı, nargile sevdası gibi non-veneral yayılma yolları ile süt annelik benzeri mesleki kanallara da değinmişlerdir. Frenginin savaşlar, toprak kayıpları, artan ticari olanaklar ve bürokratik görünürleşme bağlamında günden güne belirginleşmesi Anadolu merkezli algılamaları da hastalıkla bütünleştirilmiştir. Hasta-doktor ilişkisini benimseyen aydınlar için Anadolu'nun bilgisizliği, cahilliği neden-sonuç ilişkisine uygun doğru anlatımlarla sonlandırılabilirdi. Kastamonu örneğinde olduğu gibi frenginin vilayetteki güçlü karakterinin nedenleri açıkça anlatılırken sağlıklı nesillerin teminatı olarak görülen köy ve köylüler için yapılması gerekenler somutlaştırılmıştır. Bu somutlaştırma sürecinde köylünün bilgisizliği ile umursamazlığı dikkat çekicidir. Dönem algısında, kent ortamını tanımayan köylülerin genelevlerden kaptıkları frengiyi köylerine ulaştırdıkları, frengili olduğu gün gibi ortadayken genç kızların ise para için yaşlılarla evlendirildikleri tespit edilebilmektedir. Batı'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de frengiyi denetleme çabaları erkekten ziyade kadın merkezlidir. Ataerkil Osmanlı bakış açısının kodlarına uygun olan bu durum, "iffetsiz kadınının" toplumsal ve siyasal aktörlerce ötekileştirilmesine kapı aralamıştır. Öyle ki zavallı köylü erkek ile bilgisiz genç erkek, iffetsiz kadının tuzağına düşenlerdir. Frengiyi güçlendiren talep edenden ziyade talebi karşılayan olduğundan iffetsiz olan erkek değil kadındır. Talebi karşılayanın yanında talep edeni de suçlayan çevrelerin pozitivist kanallardan ziyade muhafazakâr kanallarda belirginleşmesi oldukça dikkat çekicidir. Ekonomik ağlar ile frengi arasındaki ilişki sadece iffetsiz kadınlarda kümelenmemiştir. Frenginin salvarsan ve neo-salvarsan gibi ilaçlar sayesinde uzun aşamalar sonrasında tedavi edilebilir bir hastalık haline gelmesi cehalet ile ahlaki kıstaslardan feyz alan yeni kapılar açmıştır. İki ilacında frenginin ilk evrelerinde somut sonuçlar yaratması basit birkaç şırınga ile eksik tedavi gerçekleştiren paragözlerin nezdinde sağlık çalışanlarının eleştirilmesine fırsat vermiştir. Eksik tedavinin özellikle köyleri harap ettiğine değinen dönem aydınları, halkın sadeleştirilmiş bilgi ağlarıyla bilinçlendirilmesinin önemine de değinmişlerdir. Doğru bilgi kanallarının dergiler, broşürler, kitaplar, müzeler, tiyatrolar ve filimler

aracılığıyla frenginin zararlarını somutlaştıracağına inanan fikri ortam, aile içi ve okul içi cinsellik eğitiminin gerekliliğini de değinmiştir.

1908-1918 yılları arasında düşünsel atmosferin belirgin tartışma temalarından birisi olan frengi, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan kaotik ortam nedeniyle daha yoğun irdelenmiştir. Eril iktidarın gölgesinde kadını kategorileştirerek erkeği ahlaki normların dışına kodlayan frengi, Batı'da olduğu gibi Osmanlı'da da kadın merkezli ötekileştirmenin araçlarından birisiydi. Bulgular, frenginin yayılma kanallarından iffetsiz kadına, iffetsiz kadından köylü-frengi ilişkisine uzanan kalıpların her birinde kadının frengiyle ötekileştirildiğini göstermektedir. Bürokratik, toplumsal, kültürel eril çevreleri gölgeleyen frengi merkezli pozitivist, muhafazakâr erkek anlatımı ev kadınından-iffetsiz kadına bütün kadınları belli oranda zan altında bırakmaktadır. Bütün bunlarla birlikte II. Meşrutiyet yıllarındaki frengi tartışmalarının, Cumhuriyet yıllarının birikimine katkı sağlayan pozitivist, neden-sonuç ilişkisi bağlamlı tespit ve çözüm odaklarına birikim sağladığı da unutulmamalıdır.

Kaynakça

Zabıt Cerideleri

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:2, İçtima Senesi:2, İnikad:34, 2 Şubat 1910: 109-110.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:5, İçtima Senesi:2, İnikad:102, 1 Haziran 1910: 654.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:6, İçtima Senesi:3, İnikad:102, 7 Mayıs 1911: 408.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:6, İçtima Senesi:3, İnikad:101, 5 Mayıs 1911: 677.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:6, İçtima Senesi:3, İnikad:101, 5 Mayıs 1911: 679.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:1, Cilt:6, İçtima Senesi:3, İnikad:102, 7 Mayıs 1911: 691.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, (MMZC), Devre: 1, Cilt:6, İçtima Senesi:3, İnikad:101, 18 Mayıs 1911: 678.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:3, Cilt:3, İçtima Senesi:3, İnikad:49, 5 Mart 1917: 48.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre:3, Cilt:2, İçtima Senesi:1, İnikad:62, 4 Mart 1918: 408.

Osmanlıca Kitaplar/Makaleler

Abdullah Cevdet. "Şime-i Muhabbet." *İçtihat* 89 (29 Ocak 1914):1979-1984.

Ahmet Cevdet. "Fenniyat: Sıhhatimizi Düşünelim." *Sebilürreşad* 10/240 (17 Nisan 1913): 97.

Ayn. F. "Bel Soğukluğu ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi ve Yakalanmış Olanların Tedavi Adlı Kitap Hakkında." *Türk Yurdu* 3 (28 Aralık 1911):87-88.

Aziz Sami. "Frengi İllet-i Müstevliyesinin Tahribatı ve Son Tedavi ve Tedabir-i Tahaffuziyesi." *Hekim* 15 2/2 (Ocak-Şubat 1911):229-232.

Aziz Sami. "Frengi." *Hekim* 2/4 (28 Şubat 1911):246-247.

Aziz Sami. "Gaye-i Fen ve Bahriyye: Frengi ve 606." *Tanin* 977 (22 Mayıs 1911):3-4.

Besim Ömer. "Frengi Hakkında Tecarüb-i Cedide-i Fenniye."*Nevsal-i Afiyet*, C.4, İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, 1906:480-488.

Celaleddin Muhtar. "Frengi Tedavisi." *Nevsal-i Afiyet*. C.4. İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, 1906:173-177.

Dahiliye Nezareti Müdüriyet-i Umumiyesi. *Frengide Tedavi Esasları.* İstanbul: Matbaa-i Osmani, 1915-1916.

Diyojen. "İllet-i Frengi." *Diyojen* 32 (14 Temmuz 1871): 2.

Doktor Dağavaryan. "İlm ve Fen: Türkiye'nin Üç Büyük Hastalığı Frengi." *Tanin* 954 (29 Nisan 1911):3.

Doktor Rıza Nur. *Emraz-ı Zühreviyeden Tahaffuz Bel Soğukluğu ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi.* İstanbul: Matbaa-i Ahmet İhsan, 1907-1908.

Doktor Selahattin Ali. "Frengi İlleti ve Tahribatı." *Şebab* 11 (1 Ekim 1920):278-280.

H.Saib. *Frengililere Hıfz-ı Sıhha*. İstanbul:Mahmut Bey Matbaası, 1920.

Hasan Tahsin. "İçtimaiyat: Memleketimiz ve Memleketler Islah-ı Irk." *Sebilürreşad* 9/218 (7 Kasım 1912):189-191.

Hıfzıssıhha-i Umumiyye Şubesi. *Frengi: Frengiden İnsan Kendisini Nasıl Koruyabilir: Gençlere Bazı Nesaih.* İstanbul: Jandarma Matbaası, 1914-1915.

Hulusi Behçet. "Memleketimizde Frengi." *Hürriyet-i Fikriyye* 5 (16 Mart 1914):7-9.

İbrahim. "Frengi İlletinin Çare-i İndifaı-Yeni Tedavi." *Sırat-ı Müstakim*, 6/145 (15 Haziran 1911): 234-236.

İbrahim. "Mekatib." *Sırat-ı Müstakim* 5/109 (6 Ekim 1910): 82-83.

İmzasız. "Abdullah Cevdet Bey ile Mülakat." *İstikbal* 130 (3 Mayıs 1919):1.

İmzasız. "Beyanname-i Sıhhiye: Frengiye Karşı." *Sıhhiye Mecmuası* 1/2 (1913-1914):131-135.

İmzasız. "Emraz-ı Zühreviye ve Asabiye Müsamereleri: Frengi Hakkında Efkar ve Mütaalat". *İkdam* 7564 (2 Mart 1918): 2.

İmzasız. "Fahişeler Serbest mi Kalmalı." *Karadeniz* 10 (15 Mayıs 1919): 2.

İmzasız. "Fakir Frengililere İlaç". *Afiyet* 3 (22 Kasım 1913):15.

İmzasız. "Fenniyat: Düşman İçimizde." *Sebilürreşad* 10/241 (24 Nisan 1913):114-115.

İmzasız. "Frengi Hakkında." *Tanin* 725 (7 Eylül 1910): 3.

İmzasız. "Frengi Meselesi." *Sabah* 10384 (16 Ekim 1918): 2.

İmzasız. “Frengi Mücadelesi: Müthiş Afete Karşı Ne Yapmalı?.” *Tasvir-i Efkar* 2817 (19 Ağustos 1919): 1.

İmzasız. “Frengiden İnsan Kendisini Nasıl Koruyabilir.” *Sıhhiye Mecmuası* 4-5/11-12 (1917): 1268-1271.

İmzasız. “Frengiye Deva.” *Servet-i Fünun* 20/997 (14 Temmuz 1910): 142.

İmzasız. “Fuhuş Vesikaları Mürevvicinin Cevabı ve Cevabımız.” *Sebilürreşad* 17/431-432 (24 Temmuz 1919): 123-125.

İmzasız. “Fuhuş Vesikaları Mürevvicivelerine Cevabımız.” *Sebilürreşad* 17/435-436 (14 Ağustos 1919): 159-160.

İmzasız. “Kastamonu’nda Teşkil Edilen Frengi Mücadelesine Dair Mütalaat.” Sıhhiye *Mecmuası* 2/3 (1913-1914): 202-206.

İmzasız. “Memleketimizde Frenginin Tahribatı.” *İkdam* 7555 (21 Şubat 1918): 1-2.

İmzasız. “Sıhhat-i Umumiyemiz: Frengi ve Ölüm.” *İkdam* 8878 (3 Aralık 1921): 3.

İskender Fahreddin. “Hayat-ı İçtimaiyemiz Nasıl Tefessüh Ediyor?: Aileler Arasında Frengi.” *Bilgi Yurdu Işığı* 11 (1 Mart 1918): 168-171.

Kilisli Rıfat. “İlm ve Fen: Frengide Tahaffuz Meselesi ve Yeni Frengi İlacı.” *Tanin* 916 (22 Mart 1911): 4-5.

Mehmet Emin. “Frengi.” *Osmanlı Genç Dernekleri Mecmuası* 13 (28 Mart 1921): 13.

Mehmet Rıfat. “Frengi yahut Gülleme Kötü Yara.” *Köy Hocası* 4 (12 Ocak 1919): 58-60.

Mehmet Sedad. *Bel Soğukluğu ve Frengi Neden Olur ve Çaresi Tedavisi Nasıldır.* İstanbul: Şems Matbaası, 1331/1915-1916.

Muhammed Sad. “Kastamonu-Bolu Hastahaneleri ve Seyyar Etibbası Müfettiş Umumiliğinden Vürud Eden 1330 Senevi Raporudur.” *Sıhhiye Mecmuası* 3/8 (1915-1916): 549-562.

Nazım Şakird. “Frenginin Esbab-ı Tavattunu.” *İstanbul Seririyat Mecmuası* 5 (Eylül 1919): 89-92.

Osman Şerafettin. “Cemai Felaketlerimizden Frengi ve Sıhhi Müze.” *İkdam* 7724 (12 Ağustos 1918): 2.

Osman Şerafettin. “Frengi Hakkında Birkaç Söz.” *İkdam* 7617 (24 Nisan 1918): 2.

Osman Şerafettin. “Musahabe-i Tıbbiye: Briéux ve Frengililer.” *Sabah* 52/10817 (28 Aralık 1919): 4.

Ömer Abdurrahman. *Gençlere Gizli Nasihatler*. İstanbul: Kader Matbaası, 1913.

Refik Halid. “Üç Dişli Kargı.” *Yeni Mecmua* 53 (18 Temmuz 1918): 1-2.

Reşat Hikmet. “Büyük Tehlike-i İçtimai”. *İstiklal* 231 (25 Ağustos 1919): 1.

Seyfi Sarım. “Frengi Hastalığının Ruhlarımıza Sirayeti-Celâl Nuri Bey’e Vuku’ Bulan Hücumlar.” *Hürriyet-i Fikriye* 4 (7 Mart 1914): 12-14.

Sıhhat ve Muavenet-i İçtimai Vekaleti. *Sıhhi Müze Atlası*. 1926.

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi. *Frengi İlletine Karşı.* İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekası, 1915-1916.

Süleyman Numan. *Verem ve Frengi Hakkında Mutaala*t. İstanbul: Matbaa-i Askeri, 1918.

Kitaplar/Makaleler

Alabaş, Ramazan ve Yinilmez Akagündüz, Seval, "The Ethical Value of Human and Environmental Relations: The Place of Environmental Ethics in Geography Curriculum and Textbooks in Turkey," *International Journal of Education and Scientific Researches 5/16 (2021):1851-1906.*

Alpaslan, Fadime Suata, ve M.Sabri Bekmez. "Zeytinliada (Erdek- Balıkesir) Topluluğundan Erken Bizans Dönemi'ne Ait Bir Sifilis (Frengi) Örneği." *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 39/1 (2015):11-20.

Arpacı, Murat. "Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye'de Frengi ile Mücadele." *Toplum ve Bilim* 130 (2014):59-87.

Arpacı, Murat "Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus." *ViraVerita*, 3, (2016): 94-95.

Arrizabalaga, Jon. *Syphilis.* Düzenleyen: Kenneth F. Kiple. New York: Cambridge University Press, 2008.

Belli, Burcu*, Osmanlı'da Fuhuş: II. Abdülhamit Dönemi'nde Kayıtlı Fuhuş Devlet ve Modernlik* (1876-1909) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2021.

Brandt, Allan M. "The Syphilis Epidemic and its Relation to AIDS." *Science* 239/4838 (1988):375-380.

Bulut, Fatma. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: Frengi." *Tarih Okulu* 3 (2009):109-123.

Crawford, Dorothy H. *Deadly Companions: How Microbes Shaped Our History.* New York: Oxford University Press, 2007.

Çalık, Ramazan, ve Muzaffer Tepekaya . "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2006):205-228.

Çavdar, Necati, ve Erol Karcı. "XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler." *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2016):157-176.

Davis, Kenneth C. *Don't Know Much About History,* New York: HarperCollins Publishers, 2003.

Doğan, Cem, *Osmanlıda Cinselliğin Saklı Kıyısı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019.

Duby, Georges , ve Michelle Perrot. *Kadınların Tarihi- III: Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005.

Emiroğlu, Kudret. *Gündelik Hayatımızın Tarihi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Fantry, Lori E., ve Edmund C. Tramont. "Treponema Pallidum (Syphilis)." *Antimicrobe* (2017).

Ficarra, Giuseppe, ve Roman Carlos. "Syphilis: The Renaissance of an Old Disease with Oral." *Head and Neck Pathol* 3/3 (2009):195-206.

Giacani, Lorenzo, ve Sheilea A. Lukehart. "The Endemic Treponematoses." *Clinical Microbiology Reviews* 27/1 (2014):89-115.

Grafton, Anthony. *Yeni Dünyalar Eski Metinler: Geleneğin Gücü ve Keşiflerin Yarattığı Şaşkınlık.* İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

Güneş, Mehmet. "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik." *History Studies* 13/5 (2021):1675-1692.

Jannetta, Ann Bowman "Diseases of the Early Modern Period in Japan," *The Cambridge World History of Human Disease* Ed. Kenneth F. Kiple, New York: Cambirdge University Press, 1999.

Kalantsiz, George, ve Panagiotis Skiadas. "Constantin Levaditi (1874-1953): A pioneer in Immunology and Virology." *J Med Biogr* 14/3 (2006):178-182.

Karacan, Mehmet Orçun. "19. Yüzyılda Anadolu'da Frengi ve Alınan Tedbirler." *Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2022):29-51.

Kent, Molly E., ve Frank Romanelli. "Reexamining syphilis: an update on epidemiology, clinical manifestations, and management." *Ann Pharmacother* 42 (2008):226-236.

Kılıç, Rüya. "Türkiye'de Frenginin Tarihi." *Kebikeç* 38 (2014):291-305.

Kohn, George Childs, *E*ncyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present *Facts on File Library of World History*, New York: Facts on File, 2008.

Magner, Lois N. *A History of Medicine.* New York: Taylor&Francis Group, 2005.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Müderrisoğlu Esiner, Ayşen ve Simge Sarçın, "Frengi Hastalığının İzmir'de Ortaya Çıkışı ve Şehirdeki Umumhaneler", *Turkish Studies,* 15/4 (2020): 753-763.

Ocak, Başak. "Frenginin Tedavisinde Salvarsan ile Neosalvarsan'ın Keşfi ve Bazı Osmanlı Hekimlerinin Bu İlaçlar Hakkındaki Değerlendirmeleri." *Tarih Okulu Dergisi* 40 (2019): 296-311.

Özdinç, Ahmet. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Salnamelerde Bolu Sancağı Örneği." *Abant Tıp Dergisi* 9 (2020):8-18.

Özekmekçi, M. İnanç. "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele." *Kadın Araştırmaları Dergisi* 10 (2012): 83-101.

Pointing, Clive. *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi.* Çeviren Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Alfa Yay., 2011.

Rothschild, Bruce M. "History of Syphilis." *Clinical Infectious Diseases* 40/10 (2005): 1454-1463.

Sennett, Richard. *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir.* İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Shorter, Edward. *A Historical Dictionary of Psychıatry.* New York: Oxford University Press, 2005.

Pınar, Mehmet. "Fuhuş ve Zührevi Hastalıkların (Frengi) TBMM'de Tartışılması ve Resmi Raporlara Yansımaları (1920-1932)." *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (2020):15-42.

Terzioğlu, Arslan. "Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji alanında Dünya Tıbbına Katkılar." *Türkler* içinde, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002:348-355.

Turkington, Carol. *Encyclopedia of İnfectious diseases.* New York: Facts on File, 1998.

Yanıkdağ, Yücel. "Psikopatlar, Frengililer, Veremliler ve Maderzad Caniler: Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Dejenerasyon Korkusu." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017:47-70.

Kemal Yakut ve Aydın Yetkin, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi," Kebikeç 31 (2011):275-307.

Yavuz, Erdem. "Ahlat Kazasında Frengi (XIX. YY. Sonu-XX. YY. Başı)." *Turkish Studies* 12/26 (2017): 223-136.

Yıldırım, Nuran. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları.* Cilt 5, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 1320-1338.

Yılmaz, Seçil, "Threats to Public Order and Health: Mobile Men as Syphilis Vectors in Late Ottoman Medical Discourse and Practice", *Journal of Middle East Women's Studies*, 13/2, (2017): 222-243.

Yinilmez Akagündüz, Seval, "An Exemplary Book on the Training of the Mind through the Eyes of a Doctor: Terbiye-i Akliyye and Philosophical Investigation", *Turkish History Education Journal,* 10/1, (2021): 72-87.

Zengin, Aslı. *İktidarın Mahremiyeti İstanbul'da Hayat Kadınları Seks İşçiliği ve Şiddet.* İstanbul: Metis Yayınları, 2011.